

A társadalom földrajzról alkotott képe és a tantervi tartalmak

Jelige: ADP 816

Tartalomjegyzék

I.	Bevezető.....	2
I. 1.	Témamegjelölés	2
I. 2.	Módszerek, szerkezeti felépítés	3
I. 3.	Hipotézisek	3
II.	Földrajztanításunk története	5
II. 1.	A kezdeti évek és a Ratio Educationis	5
II. 2.	Földrajzoktatás 1848-tól a XIX-XX. század fordulójáig	7
II. 3.	Földrajzoktatásunk a II. világháború végéig	8
II. 4.	Földrajzoktatásunk szocialista szellemben	10
III.	Műfajváltás a tantervekben	13
III. 1.	Az 1995-ös Nemzeti alaptanterv	13
III. 2.	A kerettantervek	15
III. 3.	NAT-2003	15
III. 4.	A földrajzoktatás jelenlegi helyzete.....	16
IV.	A földrajzi tartalmak megjelenése a társadalom körében	19
IV. 1.	A műveltségi vetélkedő.....	19
IV.1.1	A feldolgozás menete	20
IV.1.2	A földrajztudomány megjelenése.....	21
IV. 2.	A kérdőíves felmérés	31
IV.2.1	A válaszok elemzése	32
IV. 3.	A vizsgálatok eredményeinek összefoglalása	44
IV. 4.	Javaslatok a tantervi tartalmak megújítására.....	46
V.	Összegzés	50
VI.	Felhasznált irodalom.....	52
VII.	Mellékletek.....	55
VIII.	Ábrák és táblázatok jegyzéke.....	62

I. Bevezető

Mindannyian érzékelhetjük, hogy a közoktatási helyzet szinte napról napra változik, ami az alkalmazkodás szempontjából nem feltétlenül jó. Az 1995-ös Nemzeti alaptanterv megjelenése óta a tantervi felülvizsgálatok, módosítások egymáshoz képest túl rövid idő elteltével születtek meg ahhoz, hogy a gyakorlatba ténylegesen átültethetők legyenek. Tudjuk, hogy ahhoz, hogy kiszűrhetők legyenek egy tanterv erősségei és hiányosságai, legalább két felmenő rendszerben kellene végigfutnia. Számos vita, felmérés, vizsgálat volt már egy-egy új dokumentum, illetve a földrajzoktatás megreformálásának szükségessége kapcsán. Kérdések jelenleg is merülnek fel, és fognak is, a probléma aktuális.

I. 1. Témamegjelölés

Kutatómunkám során a földrajztanítás helyzetével kezdtem el foglalkozni. Ahhoz, hogy megfelelő alapokkal rendelkezek a témában, elengedhetetlennek tartom a tárgy magyarországi történetének és jelenlegi helyzetének megismerését. Az alapként szolgáló háttértudás megszerzése után a társadalom által alkotott képet vizsgáltam. Fontosnak tartom, hogy lássam azt, milyen a földrajz tantárgy megítélése, tisztában van-e a társadalom a tartalmával, a tudományok rendszerében elfoglalt helyével, azt várja-e tőle, amit a tantervekben lefektetett követelmények szerint nyújt. Ehhez közvetett módszerként egy műveltségi vetélkedő vizsgálatát, közvetlen módszerként pedig egy kérdőíves felmérés elvégzését választottam.

Leendő földrajz tanárként engem is foglalkoztat a tantárgy oktatásának helyzete. Nem mindegy, hogy korszerű, a társadalmi igényeket is kielégítő, vagy elmaradottnak tekinthető tantervek alapján folyik-e az oktatás. Fontos, hogy a diákok hasznosítható ismereteket szerezzenek, és megszeressék a tárgyat, mert így nemcsak ők, hanem a szaktanárok is nagyobb örömet lelik az oktatási folyamatban. Másrészt egyszerű földrajz szakos hallgatóként saját környezetemben is tapasztaltam és tapasztalom, hogy a hallgatók egy része hiányos alapokkal érkezik a felsőoktatásba, ami megnehezíti a minőségi oktatást (persze fontos a hallgatók szorgalma, hozzáállása is). Az alapok elsajátításának helyszíne az általános, és a középiskola, amihez elengedhetetlenek a korszerű, elvárásoknak megfelelő tantervek és az ezek által támasztott követelményrendszerek.

A kutatómunkám kapcsán felállított célkitűzések a következők: áttekinteni földrajzoktatásunk történetét, megismerni jelenlegi helyzetét, megvizsgálni, hogy a társadalom egy szelete mit gondolhat a földrajzról, különösen annak tartalmairól, és összevetni ezt a tantervekben szereplő egységekkel. Ezeket a pontokat végig véve szeretnék közelebb kerülni a földrajzoktatás mindig változó történetéhez, a felmerülő problémákhoz, és a tárgy oktatásának helyzetéhez.

I. 2. Módszerek, szerkezeti felépítés

Dolgozatom II. fejezetében a földrajzoktatás történetére vonatkozó irodalmat tekintettem át, ami véleményem szerint elengedhetetlen a későbbi vizsgálatokhoz. Főként Udvarhelyi Károly, Makádi Mariann műveire, és a témához kapcsolódó cikkekre támaszkodtam.

A III. fejezetben földrajzoktatásunk jelenlegi helyzetének feltárására, megismerésére törekedtem, amihez szakirodalmi áttekintést végeztem, másrészt központi dokumentumokat (Nemzeti alaptanterv, kerettantervek) elemeztem.

A IV. fejezetben empirikus vizsgálatokra támaszkodtam. Egy műveltségi vetélkedő, a „Legyen ön is milliomos” földrajzi tartalmú kérdései képezték a vizsgálat egyik tárgyát. A kérdéseket Microsoft Office Excel 2003 program segítségével csoportosítottam, majd egyszerű statisztikai számításokat végeztem, táblázatokat, diagramokat szerkesztettem. Emellett elvégeztem egy kérdőíves felmérést 12. osztályos diákok körében. A kérdőívek kitöltése papíralapon történt. Az eredményeket Microsoft Office Excel 2007 program segítségével rögzítettem, majd ezzel és az SPSS 18 program segítségével statisztikai számításokat végeztem, szemléltetésképp diagramokat szerkesztettem. A vizsgálatok eredményeit összehasonlítottam egymással, következtetéseket vontam le és megfogalmaztam néhány javaslatot a tantervi tartalmak megújítására vonatkozólag.

A dolgozat megírásához a Microsoft Office Word 2007 programot használtam.

I. 3. Hipotézisek

Még mielőtt különösebben belemerülnék a témába, a környezetemben tapasztaltak és néhány cikkben olvasottak alapján kérdések merültek fel, és feltételezések születtek bennem:

- Földrajzoktatásunk története során folyamatosan akadtak problémák akár az óraszámokkal, akár a követelményekkel, akár a tananyaggal kapcsolatban. Az oktatási

törvények, tantervek, követelményrendszerek hasonlóan válhatták egymást, mint manapság, anélkül, hogy ténylegesen érvényesülhetek volna a gyakorlatban.

- Földrajzoktatásunk presztízsét tekintve jelenleg rossz helyzetben van, és ez a helyzet romlani látszik. A presztízsveszteséghez hozzájárult az is, hogy a földrajz nem kötelező érettségi tantárgy. Emiatt a diákok körében, és az őket terelgető szülők körében sincs előkelő helyen, mivel sokkal fontosabbnak értékelik a kötelező érettségi tárgyakat. Bár más természettudományos tantárgyaknál (kémia, fizika, biológia) nagyobb népszerűségnek örvend, az óraszámokat tekintve még sincs jobb helyzetben. A nagyobb népszerűség az előrehozott érettségi vizsga lehetőségének tudható be. A középiskolában két évig tanulják a diákok, osztályozó vizsga tétele nélkül tehetnek belőle előrehozott érettségi vizsgát, ráadásul nagyobb nehézségek nélkül megtanulható, így szívesen választják. Felmerül azonban a kérdés, mennyire tartják majd fontosnak a földrajzot, ha kikerül azon tantárgyak köréből, amelyekből előrehozott érettségi vizsga tehető.
- Nincs reális kép magáról a földrajzról. Az emberek egy része a földrajz szó hallatán elsősorban az adatszerű, térképhez köthető ismeretekre gondol. A regionális földrajzot tekintik földrajznak, a társadalomföldrajzon belül pedig esetleg a gazdaságföldrajz azon részét, amely az egyes országok, területek jellemzőit foglalja magába. Nem érzik eléggé integráló jellegét, azt, hogy hány más tudománnyal határos, hány más tudomány felé jelent átmenetet, és valójában milyen témaköröket is takar. Valószínűnek tartom, hogy nincsenek teljes mértékben tisztában azzal sem, hogy az élet mely területein hasznosíthatják a földrajzhoz tartozó témaköröket (itt elsősorban a diákokra gondolok).
- A diákok földrajz iránt támasztott igénye nincs összhangban a tantervi tartalmakkal. Mást várnának tőle, mint amit az iskolában tanulhatnak. Ha ez így van, akkor célszerű lenne talán a tervezetek összeállítása során figyelembe venni ezeket az elvárásokat, mint lehetséges adalékokat.

II. Földrajztanításunk története

A földrajztanítás történetének áttekintését abból a célból tartom fontosnak, hogy megismerjem kialakulásának folyamatát, a folyamatot alakító tényezőket, a felmerülő problémákat, és ez által közelebb kerüljek a tárgychoz.

II. 1. A kezdeti évek és a Ratio Educationis

A középkorban hasonlóan a nyugat-európai országokhoz Magyarországon is szerzetesi iskolákban folyt az oktatás. A földrajzi ismeretanyag nem kapott helyet önálló tantárgyi keretek között, hanem a quadriviumban jelent meg. Az asztronómiához, és „térismeret” címen a geometriához kapcsolódott.

A reneszánsz időszaknak az antikvitás felfedezése mellett, a tudományok újrafelfedezése is a célja volt. Galilei, Kepler, Kopernikusz és mások új természettudományi elméletei és a keletkezett művek megalapozták a földrajzoktatást. Magyarországi viszonylatban kiemelkedő Honterus János munkássága, aki fellépet a földrajz önálló tárgyként való oktatásáért, amit szemléltetéssel, kirándulásokkal kívánt összekapcsolni (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

A 17. században Apáczai Csere János és Comenius szintén az önálló földrajz tantárgy hiányáról panaszkodott. Comenius, aki rövid magyarországi pályafutása ellenére sokat tett az oktatás érdekében, és akiben a földrajz módszertanának alapítóját tisztelhetjük, szükségesnek tartotta az oktatás minden fokán való földrajztanítást. Didaktikai alapelvei között szerepelt az anyanyelven való oktatás, a természet közvetlen tanulmányozása, a szemléltetés fontossága, az összefüggések, logikai kapcsolatok keresése. Úgy tartotta, hogy a földrajz alapvető elemeit a legelső fokon kell megtanítani, hogy később ezekre lehessen építeni a táguló ismereteket, melyek eredményeként a gyermek alkalmassá válik a világban való eligazodásra. (Makádi M. 2005).

A 17-18. században Sárospatakon, Debrecenben, Eperjesen, Lőcsén, Pozsonyban, Sopronban, néhány erdélyi gimnáziumban és a dunántúli egyházi iskolákban tanítottak földrajzot. Kiemelkedő volt Pozsonyban Bél Mátyás és tanítványa, Tomka-Szászky János, Debrecenben Maróthy György munkássága (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

A magyarországi állami tanügyigazgatás első, országos szinten rendelkező dokumentumát 1777-ben fogadta el Mária Terézia. Ez volt a Ratio Educationis, amely földrajzoktatás mellett az iskolarendszerben, az oktatás tartalmában és módszertanában is

mérföldkönek számít. Egységessé vált az iskolarendszer, ami korábban nem volt jellemző (Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. 2005).

Az iskolarendszer alsó fokát az elemi iskola osztályai képezték. Ennek az iskolatípusnak a IV. osztályában került bevezetésre a földrajz kötelező tantárgyként, topográfia néven. Ez lényegében az ország gazdasági, ipari, kereskedelmi viszonyainak felsorolását taglalta.

Az elemi iskolára épülő – ekkor még 5 – gimnáziumi osztály mindegyik évfolyamán heti 2 órában kellett földrajzot tanítani. Központi helyre került a honismertetés, valamint a tanulók megismertetése Magyarország és az örökös tartományok adottságaival. Ennek állították szolgálatába a történelem mellett a földrajzot, és e szerint válogatták össze a tananyagot. A cél egyrészt az volt, hogy birodalomhű polgárokat neveljenek, másrészt pedig az, hogy felkészítsék a való életre azokat, akik az 5 év után nem folytatják tanulmányaikat (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

Módszertani változások is bekövetkeztek. A topográfiai neveket megtöltötték tartalommal. A legfontosabb módszer az utaztatás módszere volt. A tanuló képzeletbeli utazás során végigjárhatta, megismerhette a tananyagban leírt helyeket szűkebb környezetétől a tágabb tér felé haladva. A módszer feltételezte térképek, földgömbök használatát, az önálló munkát, az összefüggések keresését (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

A rendeletben megfogalmazott elvek közül sok ma is érvényes, azonban ezeket akkoriban nem sikerült teljes egészében megvalósítani. A katolikus iskolák átvették az újításokat, a protestáns iskolák viszont többnyire a már kitaposott úton haladtak. Szaktanár hiány miatt jórészt a történelem tanárok oktatták a földrajzot. Hiány volt tankönyvekből, térképekből is, bár ebben az időszakban készítette el Budai Ézsaiás tanítványaival az első magyar iskolai atlaszt 1800-ban. Emellett Bél Mátyás, Tomka-Szászky és Maróthy György munkáit használták, illetve az egyes városok tanárai – Sárospatak, Nagykőrös, Csurgó, Nagyenyed, Marosvásárhely stb. – saját írásaik és módszereik alapján tanítottak. (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

Mivel a rendelet kapcsán nehézségek merültek fel, 1806-ban kiadták a II. Ratio Educationist (Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. 2005). Legnagyobb problémája az volt, hogy a földrajz tanítását kétféle módon határozta meg: össze lehet kapcsolni a klasszikus tudományokkal, de lehet önállóan is oktatni. Ez nagyban visszavetette a tárgy fejlődését, illetve megmaradtak a korábbi problémák is. Kiseb változtatásokkal együtt 1848-ig ez a rendelet volt érvényben (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

II. 2. Földrajzoktatás 1848-tól a XIX-XX. század fordulójáig

A társadalmi fejlődés és a Habsburgok elnyomása miatt erősödő nemzeti törekvések többek között hozzájárultak az oktatás megreformálásához is. 1848-ban dolgozta ki Eötvös József az új tantervet. Az eddigi rendszerhez hasonlóan minden osztályban megmaradt a földrajz. Eltörölte azonban a korábbi tollbamondást és kötelezővé tette a tankönyvek használatát. A tanterv a szabadságharc miatt nem valósulhatott meg hosszú távon.

A szabadságharc után a magyar oktatást az osztrák tanügyi kódex, az Entwurf alapján szervezték újjá, ami kétféle gimnáziumot határozott meg, humán- és reálgimnáziumot. A nevelés célja pedig az általánosan művelt ember képzése lett (Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. 2005). Ennek világosabbá tételére a tantárgyak közötti összefüggésekre fektették a hangsúlyt, így az I. osztályt leszámítva a földrajzot a történelemmel együtt kellett tanítani, aminek következtében pedig a földrajz egyre kisebb szerepet kapott. 1851-ben a kötelező érettségi vizsgát is bevezették, amiben helyet kapott a történelem és ezzel együtt a földrajz. A kiszorult természetföldrajzi ismereteket fizika óra keretében próbálták megtanítani a tanárok. Az Entwurf hangsúlyt fektetett a térképek fokozott használatára és a szaktanárok képzésének szabályozására is. Azonban hiába az intézkedéseknek, a német nyelvű tankönyvek és oktatás a magyar iskolákban nehézséget okoztak (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

Az Entwurfot 1860-ban megszüntették (az osztrák részen érvényben maradt). Az iskolák mentesültek a kötelező német nyelv alól, és ideiglenesen új tanterv született. Az átmeneti állapot 1867-ig, a kiegyezésig, az oktatásügy szempontjából pedig az újabb oktatási törvény megszületéséig tartott.

1868-ban adta ki Eötvös József vallás-és közoktatásügyi miniszter népiskolai törvényét (1868. évi XXXVIII. tc.), mely nagy lépésnek tekinthető a magyar iskolarendszer életében. Kötelezővé tette a népoktatást, és lépést tartva a polgárosodással a humán- és reálgimnáziumok mellett bevezette a polgári iskolákat, szakiskolákat és a középfokú tanítóképzőket. Általánosságban a nevelőmunka is új célokat jelölt meg: olyan embereket kell képezni, akik jól ismerik hazájukat, a környező tájakat és az egész világot. A törvény mindenki számára kötelezővé tette a népoktatást, amire a lányok esetében négy, a fiúk esetében hat évfolyamos polgári iskola épült, mely a gyakorlati pályákra készített fel. A földrajz az oktatás minden szintjén kötelező lett (Kelemen E. 1994.).

A népiskolákban a gyerekek közvetlen környezetük egyszerű megfigyelésével kezdték, és innen tárgult a tér egészen Európáig, majd a Naprendszerig. Közkedvelt volt Hunfalvy János

„Kis földleírás elemi, ismétlő, alsó reál és ipariskolák számára” című műve és Simonyi Jenő „Földrajz a népiskolák IV. osztálya számára” című műve. A századfordulóig két módosításra került sor. 1877-ben Treffort Ágoston nevéhez fűződik az egyik módosítás, miszerint a VI. osztályban is bevezették a földrajzot. A másik módosításra 1899-ben került sor, aminek értelmében ismét csak négy évfolyamon heti 2 órában tanították (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

A polgári iskolák számára többféle tanterv is született, és mindegyik egyaránt fontosnak tartotta a földrajz oktatását, illetve erősítette a természettudományokkal való szorosabb kapcsolatát, és csökkentette történelmi vonulatát.

A tanterv a középiskolákban is fontos helyet tulajdonított a földrajznak, azonban kedvező helyzete a gimnáziumokban nem sokáig maradt fenn. A reálgimnáziumokban viszont a fellendülése figyelhető meg. Erre vonatkozóan Treffort Ágoston adott ki tantervet 1875-ben, ami az összes évfolyamon heti 2 órában rendelte el a tárgy oktatását. Kisebb módosítások mellett az 1883. évi középiskolai törvény hozott jelentős változásokat. Egyöntetűen csak az I., II., III., VII. osztályban jelölték meg a földrajz helyét

Minden iskolatípusban nagy hangsúlyt fektettek hazánk széles körű megismerésére, az utaztatás módszerére, a szemléltetésre vagy az összefüggések keresésére. Továbbra is megoldatlan kérdés maradt a tárgy egységének a hiánya, ugyanis a földrajz mellett a fizika, természetrajz és történelem is foglalkozott a tudományterület ismeretanyagával (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

II. 3. Földrajzoktatásunk a II. világháború végéig

A népiskolák számára 1905-ben született újabb tanterv, melynek tartalma, és célja nem sokban változott az 1868. évi törvényhez képest. Az utasításban viszont voltak új, figyelemre méltó elemek. Határozott arról, hogy a tanulóknak önállóan is tenni kell az ismeretek megszerzéséért, illetve, hogy ne az anyag szóról-szóra történő visszamondása legyen a cél, hanem a széleskörű tájékozottság megszerzése.

A polgári iskolák számára sok új tanterv született – 1902. és 1926. között több mint tíz -, de jelentősebb változások nem voltak. Eltért a fiú- és leányiskolák tanterve, de mindkét típusban érvényesült a természettudományi jelleg és a mérsékelt tananyagrendezés. Szintén fontos, hogy antropogén elemek is beépültek, vizsgálták, hogy az ember milyen változásokat idézett elő a Földön (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

A középiskolákban az 1899-es Wlassich Gyula-féle tanterv volt érvényben egészen 1926-ig. Tartalmilag megfelelt a korábbi határozatoknak, csupán a tananyag elosztásában volt némi változtatás. Ugyanúgy főként az alsó osztályokban (I-III., VII.) oktatták a földrajzot, amit Vargha György a földrajzoktatás csődjének tartott. A tanterv többet követelt, mint amire lehetőség volt a megengedett keretek között. Az érettségivel kikerült diákok földrajzi ismereteit nemcsak a szakemberek, hanem a társadalom egyéb rétegei is hiányosnak tartották.

Az említett néhány problémából is érzékelhető mekkora igény volt már egy jelentősebb reformra. A kor nagy tudósai közül többen felszólaltak a földrajz további süllyedésének megállítása mellett (Makádi M. 2005). 1908-ban Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő és Vargha György megalakította a Földrajzi Reformbizottságot. A hosszas munka után 1914-re készült el egy korszerű tervezet. Ez rendelkezett arról, hogy a gimnázium minden évfolyamán kell földrajzot tanítani, és a cél egy szintézis megismerése legyen, azonban az I. világháború megakadályozta a tervezet gyakorlatban történő kiteljesedését.

Az I. világháború után felbomlott az Osztrák- Magyar Monarchia, 1918 októberében pedig forradalom tört ki. A forradalom győzelme után lassan ugyan, de folyt az oktatási reformok kidolgozása. 1919. március 29-én a szocialista forradalom győzelme után kikiáltották a Tanácsköztársaságot. 133 napos időszaka igen rövid, de a kidolgozott oktatási tervezet (melynek alapját a már kidolgozott reformok képezték) miatt érdemes említést tenni róla. Az iskolák állami tulajdonba kerültek, az iskolaszervezet átalakult: 8 osztályos népiskola, 4 osztályos szakmunkásképző iskolák és 5 osztályos gimnázium képezték az egyes szinteket. A tervezet mindegyik szinten nagy szerepet tulajdonított a földrajznak, és rendkívüli részletességgel határozta meg a tanítandó ismereteket, viszont az óraszámról nem írt. Szintén részletes javaslatot tett a módszerekre, a szükséges eszközökre, modernségéről pedig abban tanúskodik, hogy a tananyag az akkori legújabb kutatási eredményeket tartalmazta (Kormány Gy. 1979)

A Tanácsköztársaság bukása után az elemi iskolákban az 1905-ös tanterv maradt érvényben. Az 1920-as trianoni döntés hatással volt a tananyagrendezésre, ugyanis külön anyagrész szólt csonka Magyarország és az elszakított területek földrajzáról. Tantervek születettek ugyan, de más jelentősebb módosításra nem került sor 1941-ig, amikor is megjelent a nyolcosztályos népiskola tanterve, ami a felső négy osztályban heti két földrajzórát írt elő. A már korábban is meglévő tanítási módszerek, a koncentrikusság elve nem változtak (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

A két világháború között a polgári iskolák fejlődésnek indultak, számuk gyarapodott. Földrajzi tartalmai hasonlítottak a középiskolákéhoz. Jelentősebb változásként az említhető,

hogyan az 1927-ben született tanterv már nem 6, hanem 4 osztályra határozta meg a földrajzi tananyagot.

A középiskolák rendkívül differenciáltak voltak (reálgimnázium, reáliskola, leánygimnázium, középfokú szakiskolák stb.). Az érvényben lévő tanterv kisebb szerepet juttatott a földrajznak, mint a polgári iskolákban. Előrelépésnek tekinthető az 1922-ben kiadott kormányrendelet, amely kötelezővé tette, hogy a történelem érettségén minden második diáknak földrajzi kérdést is kell feltenni. 1934-ben átszervezték a középiskolákat, azért, hogy megszüntessék az erős differenciáltságot, majd 1938-ban újabb tanterv született, melynek értelmében a földrajz az I., II., III., VII. osztályokban kapott helyet. Feladatai például az okszerű magyarázatok, kapcsolatok, a földfelszíni és emberi élet megismerése, a földrajzi látókör szélesítése és az állampolgári nevelés (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

Ebben az időszakban tehát a korábbi évekhez képest óraszám, tananyag, módszertan, szemléltetőeszközök tekintetében inkább módosításokról beszélhetünk, jelentősebb változásokról nem.

II. 4. Földrajzoktatásunk szocialista szellemben

1945-ben véget ért a II. világháború, az év áprilisában a szovjet erők megszállták az országot, ami jelentős változásokat hozott a gazdasági, társadalmi életben és ezzel együtt az oktatásban is.

Az iskolaszervezeti reform keretében létrehozták a nyolc osztályos általános iskolát, melynek feladata, hogy egyenlő esélyt biztosítson az alapműveltség megszerzéséhez és a továbbtanuláshoz. A gimnázium egységesen négy osztályos lett.

1948-ban államosították és ezzel együtt homogenizálták az iskolákat, majd az első szocialista tantervek 1950-ben láttak napvilágot. Jelentősen átpolitizálták a tananyagot - beépítve abba a marxista ideológiát – azért, hogy az megfeleljen a napi politikai céloknak (Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. 2005). Mindkét iskolatípusban fontos volt a földrajzoktatás egyrészt azért, mert ez által ismerhették meg a tanulók a Földet, földrészeket, országokat, elsősorban a Szovjetuniót és hazánkat. A tantervek külön határozták meg a népi demokráciákról és a kapitalista országokról elsajátítandó ismereteket. A földrajzoktatás célja volt még – ami az akkori ideológiai szemlélet következménye – „hogyan a tanulók megértsék, az ember uralkodik a természetén, a társadalom le tudja győzni a természet erőit” (Makádi M. 2005, 20.) Általános iskolában a gyerekek 4-7., 1956-tól a 8. osztályban is tanultak földrajzot.

Magyarország földrajzát háromszor is elővették, azok pedig, akik gimnáziumban tanultak tovább, négyszer. A gimnáziumokban, kezdetben I., II., III., osztályban volt földrajz, majd az 1961/62-es tanévtől csak az első két osztályban. Az óraszámcsökkenés és a teljesíthetetlen tananyagmennyiség heves vitákat váltott ki (Göcsei I. – Udvarhelyi K. 1973).

1958-ban jelent meg az első módszertani folyóirat „A Földrajz Tanítása” címmel, ami később „Földrajztanítás” címre változott (ma eredeti nevén jelenik meg). A legújabb kutatási eredményekről, új módszerekről, eszközökről mindenki értesülhetett a folyóiratból, amivel a szerkesztők segíteni próbálták a tanárok munkáját.

A II. világháború után 1962-ben született először olyan tanterv, ami teljesen eltért az előzőektől, amiért a reformtanterv elnevezést kapta. Nagy szükség volt az újírtásra, mivel az előző utasítások gyakorlatilag teljesíthetetlen mennyiségű követelményt támasztottak. Az volt a cél, hogy az alapfokú oktatásban a tananyag mennyisége és mélysége jobban illeszkedjen az életkori sajátosságokhoz. Megjelent a „nyitott általános iskola” fogalma, melynek jelentése szerint az iskola már nem kívánta lezárni az ismereteket, hanem a továbbtanulást kívánta megalapozni. Az alsó tagozaton az újként megjelenő környezetismeret tantárgy keretében sajátították el az alapvető földrajzi ismereteket, 5-től 8. osztályig pedig önálló tárgyként jelent meg a földrajz. A középiskolák esetében nem volt egység. A szakmunkásképzőkben egyáltalán nem, az ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi szakközépiskolákban egy évig, a közgazdasági szakközépiskolákban két évig volt földrajzoktatás, a gimnáziumokban pedig ekkor még az első 3 évfolyamon. Általános iskolában a lineárisan táguló tér elmélete érvényesült, és ugyanígy a középiskolákban is, csak itt nagyobb szerep jutott az általános földrajzi ismeretanyagnak. Továbbra is külön tanították a szocialista és a tőkés országok földrajzát (Makádi M. 2005).

A tanterv módosítására 1973-ban került sor. A cél tananyag mennyiségéből adódó feszítettségének megszüntetése volt. A probléma megoldására megkülönböztették a törzsanyagot, és a kiegészítő anyagot. A törzsanyag tanítása mindenkire nézve kötelező volt, a kiegészítő anyag oktatásáról pedig a szaktanár dönthetett (ez volt a tanári szabadság első példája). A követelményrendszer határozta meg, hogy milyen fogalmakat összefüggéseket kell megtanulni, milyen gyakorlatokat kell elvégezni, és azt is, hogy ezekről konkrétan mit kell tudni. A tanárok jelentős része hiába támogatta a reformot, a megvalósítás nem volt zökkenőmentes, mivel sokuknak gondot okozott a kiegészítő és a törzsanyag gyakorlatban történő alkalmazása. A módosítás nem érte el célját, túlságosan szabályozta az oktatást, nem lehetett ugyanúgy alkalmazni minden tanuló esetében, mivel eltérő képességűek voltak. (Országos Pedagógiai Intézet Földrajz Tanszéke 1974).

1978-ban született új tanterv. Úgy gondolták, hogy főként az általános iskolának tovább kell lépnie a nevelő iskola irányába. A környezetismeret tantárgyat - alsó tagozat mellett - 5. osztályban is oktatták azért, hogy a gyerekek életkoruknak megfelelően, egységben sajátítsák el az ismereteket. A környezetismeret feladata, hogy megalapozza a később ráépülő tárgyakat (Köves J. 1985). Már kevésbé szigorúan határozta meg a tanítandó ismereteket. Bevezették a fakultációs rendszert, aminek keretében lehetővé vált, hogy a gyerekek az érdeklődési körüknek megfelelő ismereteket sajátítsanak el, bár ez kevésbé valósult meg. A követelményrendszer már nem az elsajátítandó ismereteket sorolta fel, hanem a tanulóktól elvárható magatartást, képességeket, világnézetet. A törzsanyag az átlagos képességű diákokat célozta meg, a kiegészítő anyag pedig ezen felül nyújtott ismereteket hozzájárulva ezzel a nagyobb műveltséghez (Makádi M. 2005).

A táblázat (1. melléklet) adatai jól mutatják a földrajz óraszámainak csökkenését, mert egy kivételtől (1965-ben bevezetett tanterv 5-ről 6-ra emelte a gimnáziumi heti óraszámot) eltekintve ez az általános tendencia. A „Ki.” rövidítés a környezetismeretet jelöli, amely integráló szerepet betöltvén biológiai, fizikai, kémiai ismereteket is jelöl, vagyis mindent, ami egy IV-V. osztályos gyerek számára szükséges a természeti környezet alapjainak megismerése végett. Láthatjuk, hogy földrajzoktatásunk az óraszámokat tekintve legkedvezőbb helyzetben az 1950-es tantervben leírtak szerint volt. Az 1950-es tanterv a Tanácsköztársaság tervezetét felhasználva készült el, és kiemelt szerepet tulajdonított a földrajznak, illetve legfőképpen azon részeinek, amelyek a kommunista szellemet szolgálták. Az 1978-as tanterv óraszámait illetőleg megállapítható, hogy a földrajzi ismeretek általános iskolában továbbra is az első öt évfolyamon a környezetismeret keretében, 6-8. évfolyamon pedig önálló tantárgyi keretek között kaptak helyet. A középiskolákban annyi változás történt, hogy a gimnáziumokban már csak az első két évfolyamon tanítottak földrajzot. I. osztályban az általános földrajzi ismeretek, II. osztályban a regionális földrajzi ismeretek kaptak helyet.

1978-as tanterv a korábbiakhoz hasonlóan szintén nem tudott eleget tenni az elvárásoknak, a követelmények még mindig túl magas voltak. Két módosítás lépett hatályba, 1986-ban és 1988-ban. Az volt a cél, hogy a törzsanyagot mindenki számára elsajátíthatóvá tegyék, csökkentsék a tantárgyak közötti tartalmi átfedéseket, illetve, hogy nagyobb szabadságot kapjanak a tanárok. (Makádi M. 2005).

Ezzel nem ért még véget a földrajztanítást érintő változások sorozata, viszont a később születő új dokumentumokat az eltérő műfaji jellegük miatt új fejezetben fogom taglalni.

III. Műfajváltás a tantervekben

Mielőtt rátérek az 1990-es évek után születő tantervek konkrét tartalmainak bemutatására, szeretném az új szabályozási rendszert, a műfaji változásokat feltárni. A szabályozási rendszer három szintből áll: alaptanterv, kerettantervek, helyi tantervek. A három szint megjelenése hosszabb folyamat eredményeként 2003-ra valósult meg ténylegesen.

Az első szinten álló új dokumentum neve Nemzeti alaptanterv, röviden NAT. Azért nemzeti, mert az ország minden közoktatási intézményére vonatkozik, és azért alap, mert műfaját tekintve eltér a korábbi hagyományos tantervektől. Nem tartalmaz konkrét követelményeket, hanem iránymutatást nyújt a keret- és a helyi tantervekhez, illetve feladata a közoktatás elvi megalapozása.

A szabályozás második szintjén a kerettantervek állnak, amelyek már részletesebben kidolgozott dokumentumok. Az alaptanterv alapján készülnek, és a helyi tantervek számára jelentenek útmutatást, segítséget a kidolgozáshoz. Már konkrétabb rendelkezésekkel találkozunk, például tantárgyakat, óraszámot stb. ad meg.

A harmadik szintet a helyi tantervek képezik. Minden iskolának van önállóan (a kerettantervek alapján) összeállított helyi tanterve, amely a tantestület megegyezésével készül el. Ebben szerepelnek az iskolák konkrét oktatási-nevelési céljai, az elsajátítandó ismeretek, a pontos óraszámok, a teljesítendő követelmények, a módszerek stb. (Makádi M. 2005).

Az ábra (2. melléklet) a három szint egymásra épülését szemlélteti. Felülről lefelé haladva egyre konkrétabb követeléseket fogalmaznak meg az egyes dokumentumok. Feltűnhet, hogy szaggatott vonallal körbezárva szerepel az Iskolai Pedagógiai program. Ez lényegében azt a szerepet töltötte be, amit a helyi tantervek. Az iskola nevelési elveit, a tantárgyak követelményeit, az oktatás során alkalmazott módszereket tartalmazta, de a helyi tantervek megjelenése után ezek háttérbe szorultak.

III. 1. Az 1995-ös Nemzeti alaptanterv

Az 1980-as években jelentkező néhány kiemelt sérelem az óraszám csökkenése, a megtanított tényanyag megcsappanása, az érettségi és felvételi vizsgákon produkált alacsony színvonal (Boros L. 1985). Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy reformokra van szükség, így megkezdődött az új tanterv kidolgozása, amit többek között a gyorsuló iskolaszervezeti átalakulás, az oktatásirányítás nemzetközi elveinek megismerése, az oktatott tartalmak egy

részének elérvénytelenedése gerjesztett (Horváth Zs. 1998). A Nemzeti Alaptanterv hosszas, konfliktusokkal teli időszak után született meg 1995-ben, bevezetésére pedig 1998-ban került sor felmenő rendszerben az 1., 7. és 9. évfolyamon. Mivel ez volt az első ilyen dokumentum fontosnak tartom kicsit részletesebb bemutatását.

Az alapelvekben szereplő fontos dolgok a következők: a tanulók szerezzék meg az ismereteket, az ellenőrizhető, biztos tudás és a teljesítményekhez szükséges képességeket. A követelményrendszert nem iskolatípusonként, hanem életkori szakaszokban határozta meg, amelyek a következők 1-6. évfolyam, 7-10. évfolyam (a 11-12. évfolyam számára az érettségi követelmény rendszer fektette le a tanítandó ismereteket). 10 műveltségi területben határozta be az elsajátítandó ismereteket, s mivel nem adott meg konkrét tárgyakat, nem adott meg óraszámokat sem. Az oktatásra fordítható időkeretnek az egyes műveltségi területekre fordítható arányát javasolta százalékban kifejezve (Makádi M. 2005).

Magát a földrajz tantárgyat a Földünk és környezetünk műveltségi terület fedte le teljes egészében, mely elnevezés jelzi a környezeti nevelés fontosságát, a környezettudatos életmód kialakítását (Probáld F. 1999). A 7-10. évfolyamoknak szólt, ami kevésnek bizonyult, így a Földünkhöz kapcsolódó ismeretek más műveltségi területekben - Ember és természet, Ember és társadalom - is megjelentek. Az előbbi részterületébe került a Környezetismeret és a Természetismeret tantárgy, amely integrált jelleggel kapcsolta össze az alapvető természettudományos ismereteket 1-től a 6. évfolyamos tanulók számára. A 9-10. évfolyamos követelményt minden típusú iskolára kötelezővé tette, így ezen életkorba tartozók mindannyian folytathatták a földrajztanulást. (Makádi M. 2004, Nemzeti alaptanterv 1995).

Az ábra (3. melléklet) a tananyagrendezés elvét és a témakörök évfolyamonkénti elhelyezkedését mutatja. Az első 6. osztályban a tananyag lineárisan bővül. A gyerekek a természetismeret és környezetismeret tárgy keretében saját környezetüktől eljutnak egészen Magyarország Európán belüli elhelyezkedéséig. 6. osztályban a Föld, mint égitest nem a legszerencsésebb helyen van, mivel az ehhez szükséges alapvető kémiai, fizikai ismeretekkel magasabb osztályokban ismerkednek meg. A középiskola 9. osztályában ismét előjön Magyarország földrajza, illetve az általános földrajzi ismereteket. Megállapítható, hogy az általános iskolákban nagyobb súlyt kapott a regionális földrajz, míg a középiskolában csökkent, és az általános vonal erősödött (Makádi M. 2005).

III. 2. A kerettantervek

A Nemzeti alaptanterv egyik alap feladata - irányt mutasson az iskolák és tanárok számára – hiányos volt, ami sokan bíráltak: „a Nemzeti Alaptanterv alapján nem lehet földrajzt tanítani (mint ahogy bármely más tantárgyat sem). A helyzet a földrajztanárok számára még bonyolultabb, mint a más tantárgyat tanítók esetében, mert a dokumentumban a földrajzi ismeretkörök elrendezése sajátos.” (Makádi M. 2004, 99.).

A kerettantervek 1998-ban születtek meg, és bevezetésükre a 2001/2002-es tanévben került sor az 1., 5. és 9. évfolyamon felmenő rendszerben. A többes szám használata azért szükséges, mert egy iskolatípusra többféle kerettanterv is készült (Makádi M. 2005).

A kerettantervek eltértek a NAT-tól. Érvényességük az 1-12. évfolyamra szólt, a követelményrendszert nem életkori szakaszok, hanem évfolyamok szerint, tantárgyakban határozták meg. Százalékos időkeret helyett kötelező és szabadon felhasználható heti óraszámokat adták meg, emellett pedig az iskolák saját belátásuk szerint növelhették egy-egy tantárgy kötelező óraszámát a szabadon felhasználható óraszámokból (Császár Zs. 2001, Kerettantervek 2000).

A tananyagrendezés elvét (4. melléklet) illetőleg is van némi változás. 6. osztályig a tér lineárisan tágul, majd a 8. osztály végéig lineárisan szűkül, viszont a 9. osztálytól kezdve már a koncentrikusság elve érvényesül. Magyarország földrajza lekerült az általános iskola 8. osztályába, amit az óraszámváltozások és a középiskolák differenciáltsága indokolt meg. A Világegyetem témaköre felkerült a középiskolába, ami sokkal szerencsésebb a fentebb említett indok miatt. Az általános iskolában erősen érvényesült a regionális földrajzi vonal, míg a középiskolában háttérbe szorult - eltekintve a 10. osztály néhány érintett régiójától -, általános természetföldrajz pedig csak a középiskolában szerepelt.

III. 3. NAT-2003

A közoktatási törvényben történő újbóli módosítás 10 %-kal csökkentette az oktatásra fordítható időkeretet. Már az 1998-as kerettantervek által meghatározott óraszámokat is nehezen tudták összeegyeztetni az oktatandó ismeretanyaggal, ez a módosítás pedig tovább súlyosbította a problémát. Törvény írta elő a Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálatának szükségességét, melynek eredményeként megszületett egy új dokumentum (nem új tanterv!),

a Nat-2003, amit 2004-ben vezettek be szintén felmenő rendszerben, de csak az 1. évfolyamon (Makádi M. 2005).

Általános jellemzői jórészt megmaradtak, azonban érvényessége 12 évre szólt, nem állt meg a 10. évfolyamnál. Az időarányokat továbbra is százalékban adta meg, de már a kötelező minimális időkeretet. Elhagyta a részletes követelmények megfogalmazását is, ez a kerettantervek szintjére tolódott, s így az alaptanterv tényleg alapot nyújtott, a nevelő-oktató munka célkitűzéseit, fejlesztési feladatait fogalmazta meg (Vass V. 2008).

Érdemes kitérni a műveltségi területeket érintő változásra. A korábbi 1-4. évfolyamra szóló Ember és természet műveltségi terület az Ember a természetben, a Földünk és környezetünk műveltségi terület pedig a Földünk-környezetünk elnevezést kapta. Ez azért fontos, mert jelzi az ember és a természet, illetve a Föld és a környezet közötti szoros kapcsolatot (Probáld F. 2004).

A földrajz szempontjából fontos változás volt az is, hogy a műveltségi terület 5-12. osztályig megadta az önálló tárgyként való oktatás lehetőségét az iskolák számára. Emellett visszaállították a földrajz tantárgy oktatását egyöntetűen minden középiskolában, így abból nem marad ki egyetlen diák sem (Makádi M. 2005).

III. 4. A földrajzoktatás jelenlegi helyzete

A földrajz tantárgy helyzetét nehéz lenne néhány mondatban egyszerűen összefoglalni, ami az oktatáspolitikai gyors változásaiból adódik, illetve amit jól bizonyítanak az eddig leírtak is. Az utolsó úgynevezett központi tanterv (1978.) még felülről próbálta irányítani az oktatást, de szabályozó szerepét valójában nem tudta már betölteni. Kiútkeresés és reformfolyamatok eredményeként született meg 1995-ben a Nemzeti alaptanterv, majd 1998-ban az erre épülő kerettantervek. A dokumentumok új helyzetet teremtettek, de nem jelentettek teljes megoldást.

Megkezdődtek a felülvizsgálatok, melyek következtében megjelent a Nat-2003, illetve ezzel párhuzamosan sor került a kerettantervek korrekciójára is a 2003/2004-es tanévtől kezdve. A változások azonban ezzel nem értek véget, folyamatosan új kérdések merültek és merülnek fel. Új kérdések felmerülése végett került sor a Nat-2003 felülvizsgálatára. A felülvizsgálatot övező viták egyik legfontosabb kérdése a kompetenciafejlesztés volt (Kerber Z. 2007). A Nat-2007 úgy született meg, hogy a Nat-2003 bevezetése még folyt. Ebben arra törekedtek, hogy továbbfejlesszék az előző alaptanterv tudáskonceptióját, és megalapozzák a

kulcskompetenciák rendszerét (Nemzeti alaptanterv 2007, Vass V. 2008). Szintén módosították a kerettanterveket 2007-ben és 2008-ban is. 2012-ben megint csak új Nemzeti alaptanterv, és erre épülően új kerettantervek születtek. A 2012-es kerettantervek bevezetésére pedig a 2013/14-es tanévtől fog sor kerülni.

A földrajz jelenlegi helyzetének szempontjából már a legújabb tanterveket kellene vizsgálni. Viszont az egyik empirikus vizsgálat, a kérdőíves felmérés során olyan tanulókat kérdeztem meg, akik még nem ezek alapján tanultak. Mivel a 2003 utáni módosítások a földrajzot különösebb tekintetben nem érintették, a 2003-ban kiadott tantervek alapján mutatom be a fő jellemzőket.

Az táblázat (5. melléklet) mutatja – mint már említettem is –, hogy megváltozott a műveltségi terület elnevezése. A Földünk-környezetünk elnevezés sokkal jobban kifejezi a két rendszer egységét, kölcsönhatását. Emellett sajnos szembetűnő, hogy ez a műveltségi terület a legkevesebbet kapó területek között szerepel. Ebből következik, hogy az óraszámok sem voltak magasak, jelentősen csökkentek a központi tantervhez képest, ami főként az általános iskola felső tagozatát érintette, a középiskolákat kevésbé (Ütőné Visi J. 2009).

A táblázatból (6. melléklet) látható, hogy a középiskolákban viszonylag alacsony a földrajz órászáma, illetve nem is egységes. A szakközépiskolások kevesebb órászámban részesülnek a földrajzoktatásból, mint a gimnazisták. Tovább lehetne ezt differenciálni a szakközépiskolák típusai alapján. Van, ahol alacsonyabb az órászám, és olyan is van, ahol csak a 9. évfolyamon szerepel ez a tárgy. Főként akkor okoz ez nehézséget, ha valaki egy ilyen típusú iskola tagjaként szeretne földrajzból érettségizni, ugyanis kisebb részletességgel kapja meg a tananyagot.

A diákok a táblázatban (7. melléklet) szereplő egységek alapján haladnak végig a tananyagon. A népesség-és településföldrajz azért szerepel dőlt betűvel, mert szinte mindig átkerül a 10. osztály elejére, így szerencsésebb lenne, ha már eleve ott szerepelne.

A változások közepette több felmérés is készült abból a célból, hogy feltárják, milyen is lehet a földrajzhoz való viszony.

Az egyik felmérést, amelynek szeretném a lényegét bemutatni, 1998-ban készítették, amikor a közvélemény a NAT-hoz kapcsolódó vitáktól volt hangos. Mivel Pest megyei iskolákban töltötték ki a kérdőíveket, így az eredmény inkább csak tájékoztató jellegű. Két csoportot vizsgáltak: olyan tanulókat, akik már befejezték a tárgy tanulását illetve nem földrajz szakos tanárokat. A tanulóknak 9 kérdést tettek fel, ezek közül néhányat emelnék ki. Az eredményből kiderült, hogy a diákok nem voltak közömbösek a földrajz iránt, inkább pozitívan ítélték meg. A tárgy fontosságát illetően még pozitívabb eredmény jött ki, egy

öt fokú skálán 3,9-es átlag. Arra a kérdésre, hogy milyen más tantárgyak esetében tudják felhasználni a földrajzi ismereteket a kérdésekből kiderült, hogy igen széles körben, de leginkább a történelemmel és a biológiával látják a kapcsolatot. A vizsgálat megmutatta, hogy a tanulók szerint a földrajz a hétköznapi életben az utazások, műveltségi vetélkedők, hírek, kirándulások esetében használhatók fel. A felmérés összegzése során világossá vált, hogy az új tantervből adódó problémák megoldása mellett szükség van a tartalmi megújításra is, ami manapság is aktuális kérdés és feladat (Ütőné Visi J. 1999).

2009-ben Homoki Erika és Sütő László végeztek egy kérdőíves felmérést, melynek céljai a következők voltak: felmérni a társadalom földtudományi ismereteinek mértékét, képet kapni ezek használhatóságáról és megítélni a tantárgy helyzetének megítélését. Igyekeztek a társadalom több korcsoportját megkérdezni, de a válaszolók aránya 19-25 év között volt a legmagasabb. A középiskolai követelmény legfontosabb témaköreit lefedte a kérdőív. Az egyes témakörökre nem ugyanakkora arányú volt a válaszadás, de így is kaphattunk egy képet arról, hogy mi az, amit jobban és mi az, amit kevésbé tudnak az emberek. A válaszok aránya az övezetesség és a globális problémák témakörében volt a legnagyobb. Legkevesebben a térképészet és a Magyarországgal kapcsolatos témakört választották meg. A válaszokat értékelve azt lehet elmondani, hogy leginkább az övezetességet és Magyarország földrajzát, legkevésbé a vízföldrajzot tudják az emberek (Homoki E. – Sütő L. 2011).

Egy ugyancsak 2009-ben végzett felmérés célja a földrajzoktatás helyzetének és jellemzőinek feltárása volt. A felmérés a Magyar Tudományos Akadémia X. (Földtudományok) Osztálya közreműködésével zajlott le. A kérdések a tantárgy iskolai megítélésére, a taneszköz-ellátottságra, a tanártovábbképzések iránti igényekre, a módszertani kultúrára stb. vonatkoztak. Az eredmény alapján általánosságban elmondható, hogy a tárgy megítélése nem a legjobb, de nem is a legrosszabb. Maguk a földrajztanárok is közepesen tartják fontosnak, hasonlóan a szülőkhöz, akik az érettségi tárgyakat és az idegen nyelveket tartják a legfontosabbnak. Az, hogy mit tartanak a szaktanárok a tárgyukkal kapcsolatos legsúlyosabb problémáknak, véleményem szerint várható volt: túl kevésnek tartják az óraszámot, gondot okoz az alacsony elismertség, elégedetlenek a tananyag elrendezésével és tartalmával kapcsolatban. (Ütőné Visi J. 2011).

Ez a három kiragadott példa is mutatja, hogy a földrajzoktatással kapcsolatos problémák fennálltak az 1990-es években, és fennállnak ma is. Fokozódik a körülmények megváltoztatása, a tananyag korszerűsítése, az óraszámok növelése iránti igény, de nem sikerült még elérni, így a kérdések továbbra is napirendi ponton maradnak, megoldásuk a jövőre vár.

IV. A földrajzi tartalmak megjelenése a társadalom körében

A földrajz tantárgy kötelező általános és középiskolai tantárgy lévén a legtöbb ember életében hagy valamilyen nyomot. Igaz ugyan, hogy a tárgy oktatásának időtartama más tantárgyakhoz képest csekély, de mégis hozzájárul a társadalom műveltségképének kialakulásához. Mindenki vár tőle valamit, kap tőle valamit, és a későbbi évek során emlékszik belőle valamire. A „valamit” az alaptanterv és a kerettantervek alapján készült helyi tantervekben meghatározottak szerint adják át, vagy legalábbis próbálják meg átadni a földrajztanárok. A diákok az általános természetföldrajz, az általános társadalomföldrajz és a regionális földrajz témaköréből is kapnak ismereteket. Feltehetjük azonban a kérdést, hogy valóban olyan információkat szereznek, amelyek hozzásegítik őket az életben való tájékozódáshoz, az alapvető társadalmi-gazdasági, környezeti stb. problémák megértéséhez? Nem szorul-e reformra a földrajzi tananyag? Valóban kiszolgálja a tudományok felé támasztott azon elvárások egyikét, miszerint a folyamatok megértése, a kapcsolatok, okok, kölcsönhatások felismerése és feltárása, az önálló gondolkodás kialakítása, nem pedig a tényanyagok, a „magolható” ismeretek egyszerű megtanulása a cél?

A felmerülő kérdések megválaszolásához, vagy legalábbis a válaszok megközelítéséhez nagy segítséget nyújthatnak a bevezetőben említett módszerek. Közvetett módszerként egy műveltségi vetélkedő kérdéseinek elemzését, közvetlen módszerként pedig egy kérdőíves felmérés elvégzését választottam. Ez utóbbi került részletesebb elemzésre, illetve ennek köszönhetően tudtam részletesebb képet kapni, és valósabb következtetéseket levonni.

IV. 1. A műveltségi vetélkedő

Az általam választott vetélkedő a „Legyen Ön is milliomos”. A televíziózás történetében több nagysikerű műveltségi vetélkedőt is nyomon követhettek a nézők, ezek között foglalt helyet a „Legyen Ön is milliomos”. A játékot először az Egyesült Királyságban vetítették, az első adásra 1998-ban került sor. Alapjait egy David Briggs nevű brit férfi dolgozta ki, eredeti címe pedig „Who wants to be a millionaire?”, vagyis „Ki akar milliomos lenni?”. A korábbi játékokhoz képest abban jelentett újítást, hogy egyszerre csak egy játékos játssza, és a hangsúly nem az időn és a gyorsaságon van, hanem a feszültségen. Magyarországon az első adásra 2000. február 29-én került sor, amikortól kezdve a 2009-es műsorszünetig Vágó István vezette. Véleményem szerint ez volt a vetélkedő klasszikusnak tekinthető szakasza.

Magyarország milliói követhették nyomon esténként az egyik kereskedelmi csatornán, az RTL Klubban. Műveltségi vetélkedő lévén nemcsak szórakoztató, hanem ismeretterjesztő szerepe volt, lehetőséget adott a tudás tesztelésére, illetve bővítésére.

IV.1.1 A feldolgozás menete

A vizsgálat során a földrajzi tartalmú kérdéseket elemeztem. A kérdéseket Michalkó Gábor professzor úr szíves hozzájárulásával kaptam meg, aki 2005-ben kérte ki ezeket az RTL klubból 5 évre visszamenőleg. Összesen 881 db földrajzi tartalmú kérdést kaptam, ami 950 adást figyelembe véve hangzott el (Michalkó G. 2011). Kis túlzással szinte minden adásra jutott egy földrajzi tartalmú kérdés, bár az általam választott vizsgálati szempontok alapján nem tartom mind a 881 kérdést földrajzi tartalmúnak, de erről később még szólok. A kérdéseket a játék szerkesztői válogatták össze, így a vizsgálódást elvégezve arra lehet következtetni, hogy ők, mint a társadalom egy szegmense mit is tartanak földrajzi tartalmú kérdésnek. Természetesen ezek csak következtetések, és a vizsgálat inkább érdekességként szolgál.

Az általam választott csoportosítás a fő tudomány-szakterületek szerint történt, három fő csoportot alakítottam ki: általános természetföldrajz, általános társadalomföldrajz, regionális földrajz. Ezekbe a kategóriákba teljes mértékben beilleszthető a középiskolai földrajzi tananyag is. Arról korábban már írtam, hogy a tantervek szerint hogyan alakult az egyes ágak aránya, mi az, ami nagyobb és mi az, ami kisebb arányban, alárendelt helyzetben szerepel. Az általános természetföldrajz és az általános társadalomföldrajz témakörét nem bontottam tovább kisebb kategóriákba, ami utólag látva felesleges is lett volna. A regionális földrajz témakörét tovább bontottam. Az alcsoportokat öt kontinens képezi: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália, illetve Európán belül megszámloltam, hogy hány kérdés vonatkozik Magyarországra illetve a Magyarországon kívüli területekre (1. táblázat).

Általános természetföldrajz	Általános társadalomföldrajz	Regionális földrajz					
		Európa		Ázsia	Afrika	Amerika	Ausztrália
		Magyarország	Egyéb				

1. táblázat: A csoportosítás során alkalmazott kategóriák
(Forrás: saját szerkesztés)

A táblázat az általam használt csoportokat mutatja. A kérdéseket tartalmuk alapján soroltam az egyes kategóriákba, és mindig 1-es számmal jelöltem megkönnyítve így az összeszámolást.

A kérdések besorolásakor azt vettem figyelembe, hogy mely témára, a regionalitás esetében mely földrajzi területre vonatkoznak, ez azonban nem minden esetben volt egyszerű. A 881 kérdésből végül 865-t kategorizáltam földrajzi tartalmú kérdésként. A teljes mintába valószínűleg csak véletlenül keveredett bele egy matematikai kérdés. Emellett pedig volt 15 kérdés, amit szintén nem tudtam besorolni (2. táblázat).

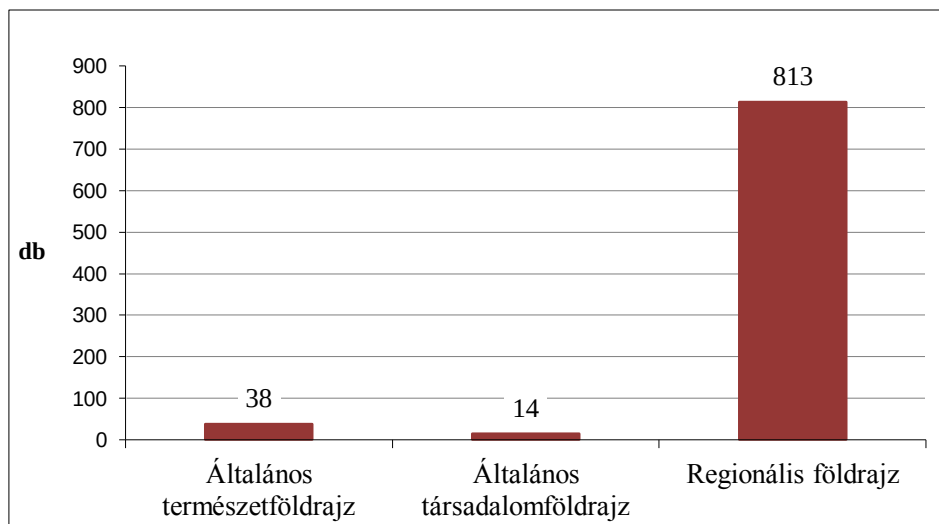
Melyik ország lobogójában nincs zöld szín?	
A) Líbia	B) Brazília
C) Kína	D) Olaszország

2. táblázat: Példa a be nem sorolható kérdésekre
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

A példa az országok zászlajára vonatkozik ugyanúgy, mint a többi 13 kérdés, amit nem tudok az általam választott kategóriákba illeszteni. Vagy a lobogó színére kérdeznek rá vagy a lobogón lévő síkidomra vagy az ország kezdőbetűjére. Ezeket az információkat nem tartom teljes egészében földrajzi tartalomnak. Esetleg a regionális földrajz témakörébe lehetne besorolni, mint egy-egy ország jellemzőjét, viszont, ha az iskolai tananyagot vesszük figyelembe, láthatjuk, hogy nem illik bele abba a földrajzi keretbe. A tananyag magát a zászlóismeretet nem foglalja magába. Az iskolai földrajzi atlaszokba is inkább azért kerül bele, mert a diákoknak tetszik, és ezzel valamelyest érdekesebbé tehetik számukra a földrajzot. A másik probléma pedig, hogy ezekben a kérdésekben nincs konkrét földrajzi helyre vonatkozó utalás, így egyik regionális földrajzi alcsoportba sem illeszthetők be.

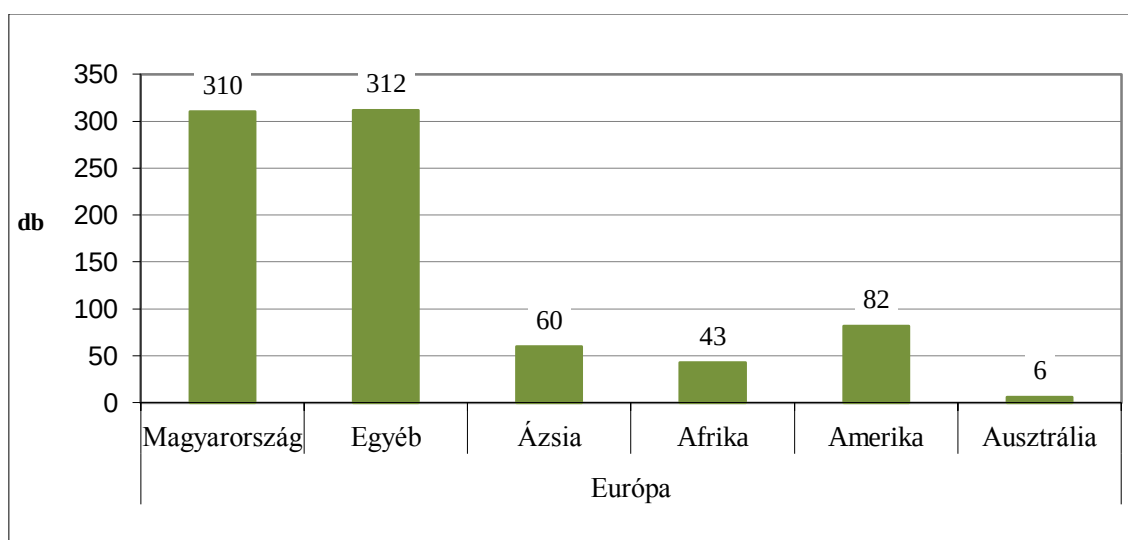
IV.1.2 A földrajztudomány megjelenése

Ezeket a kérdéseket figyelmen kívül hagyva tehát 865 kérdést vizsgáltam. Miután befejeztem a csoportosítást kicsit meglepődve tapasztaltam, hogy a kérdések döntő hányada a regionális földrajz témakörébe tartozik. Várható volt ugyan a regionális terület többsége, de ekkora arányra nem számítottam (1. ábra).

1. ábra: A kérdések fő csoportok közötti megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

A diagram igen látványosan szemlélteti a kategóriák közötti eltérést. Az általános természetföldrajz témakörébe 38, az általános társadalomföldrajz témakörébe 14, a regionális földrajz témakörébe 813 kérdés tartozik. Ez utóbbi a teljes minta 94 %-át adja. Már ebből az egy eredményből is megállapítható a regionális földrajz erős túlsúlya, ami lényegében az adatszerű, legtöbb esetben megértés és különösebb gondolkodás nélkül megtanulható, bemagolható ismereteket jelenti. A vetélkedő szerkesztői nem tartották volna fontosnak az összefüggésekre alapuló ismereteket (2. ábra)?

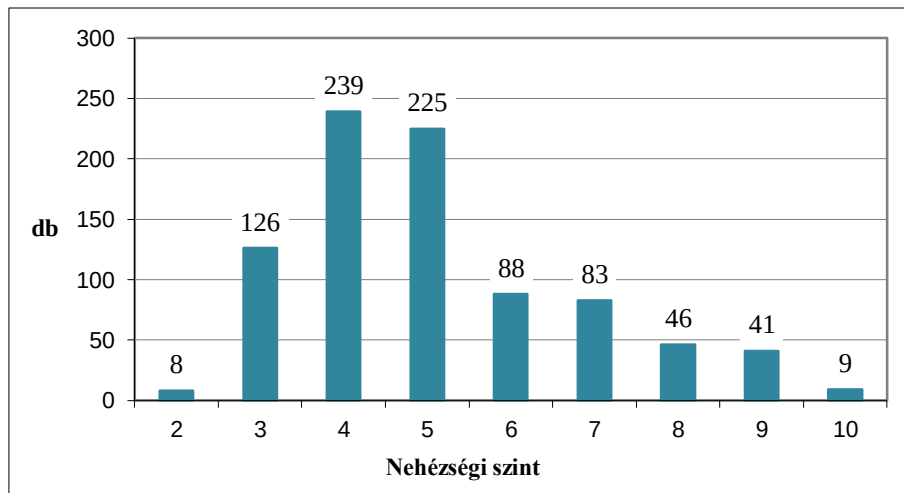

2. ábra: A regionális földrajzi tartalmú kérdések megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

A regionális földrajzi csoporton belül is megfigyelhető az eltolódás, bár kevésbé éles, mint a fő csoportok esetében. A legtöbb kérdés az európai kontinensre vonatkozik. Az, hogy az Európára és Ázsiára vonatkozó kérdéseket válogatták be a legnagyobb arányban egyrészt azzal is magyarázható, hogy az emberek jobban megjegyzik és érdekesebbnek tartják a szűkebb környezetükre vonatkozó ismereteket. Jelen esetben, ha az egész Földet nézzük a viszonylag szűkebb környezet Európa. Valamennyi pontja könnyen elérhető távolságban van, az emberek hamarabb elutaznak egy-egy országába, mint más kontinensekre, így hamarabb jutnak saját tapasztalattal szerzett információhoz. Az iskolában szerzett ismereteknek véleményem szerint kisebb szerepe van ebben. Aki nem foglalkozik a földrajzzal a középiskola után, annak az iskolapadban szerzett tudása feledésbe merül. A két kontinensnek a többsége betudható a médiának is. Ha csak a saját tapasztalatainkat nézzük, és feltesszük magunknak a kérdést, hogy mely földrészekről lehet a televízióban (kereskedelmi csatornákon) a legtöbbet hallani, bizonyára ezt a kettőt említenénk legelőször. Ha megszámlálnánk a híradásokban (de vonatkozik ez a rádióműsorokra, újságokra is) az egyes kontinensekről szóló híreket, véleményem szerint ugyanez a sorrend jönne ki. Ausztráliáról például elvétve hallunk csak. Mivel manapság a média igencsak áthatja a mindennapokat, ez is nagyban befolyásolhatta a kérdések összeállítóinak földrajzról kialakult képét (3. táblázat, 3. ábra).

Nehézségi szint	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Általános természetföldrajz	0	9	11	10	2	1	2	2	1
Általános társadalomföldrajz	0	3	3	3	1	0	0	3	1
Magyarország	5	55	99	75	29	24	12	10	1
Európa	3	43	86	89	33	29	15	13	1
Ázsia	0	5	10	13	9	12	4	4	3
Afrika	0	3	10	15	6	3	6	0	0
Amerika	0	7	20	20	8	11	6	8	2
Ausztrália	0	1	0	0	0	3	1	1	0
Összesen	8	126	239	225	88	83	46	41	9

3. táblázat: A kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

3. ábra: A kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomas adatai alapján 2005)

Ahogy a játék halad előre, egyre nehezebb szintű kérdések követik egymást, egyre nagyobb nyeresiményért. A földrajzi tartalmú kérdések a 2. és a 10. nehézségi szintek között állnak, vagyis a legkönnyebb kérdések közé nem soroltak földrajzi tartalmúakat, viszont a legnehezebbek közé igaz, hogy nem sokat, de soroltak. A táblázatban szereplő szám adatok megmutatják, hogy hány kérdés tartozik az egyes nehézségi szintekhez összesen, illetve az alkalmazott kategóriákra lebontva. A táblázat adatai alapján szerkesztettem diagramokat a könnyebb szemléltetés érdekében. A fenti diagram a kérdések nehézségi szintenkénti megoszlását ábrázolja, amin a különbségek jól kirajzolódnak. A kérdések több mint fele (54%) a 4. és az 5. szinten helyezkedik el. Ezután a 3., 6., 7. szinthez tartozik a legtöbb kérdés. Kiszámoltam, hogy mekkora arányt tesz ki a 3., 4., 5., 6., 7. szint együttlvé, és eredményként 88 %-ot kaptam, tehát a kérdések 88 %-a 10 millió forintnál kevesebb összeget ér. A diagram oszlopait összekötő képzeletbeli görbe szépen megemelkedik a 4. nehézségi szintnél, ahonnan meredeken csökken. Vajon milyen tényezők állhatnak az előbb felsorolt észrevételek mögött?

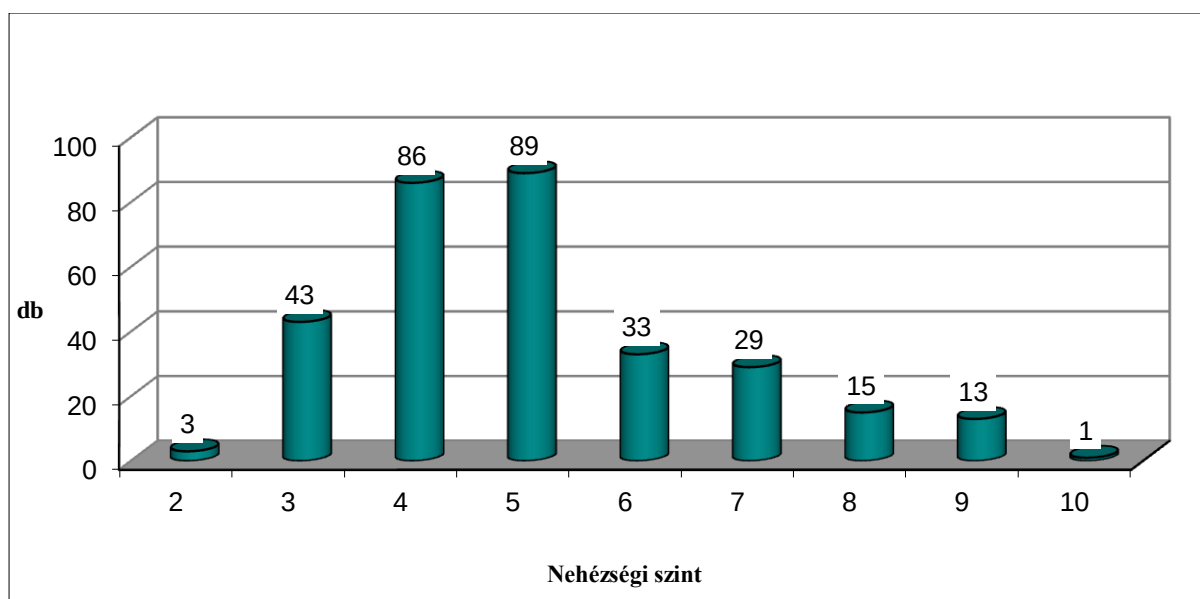
Azt mindenképpen pozitívnak tartom, hogy a 2. szintre csak 8 kérdés került (4. táblázat).

Melyik megyénk fekszik az Alföldön?	
A) Somogy	B) Vas
C) Hajdú-Bihar	D) Veszprém

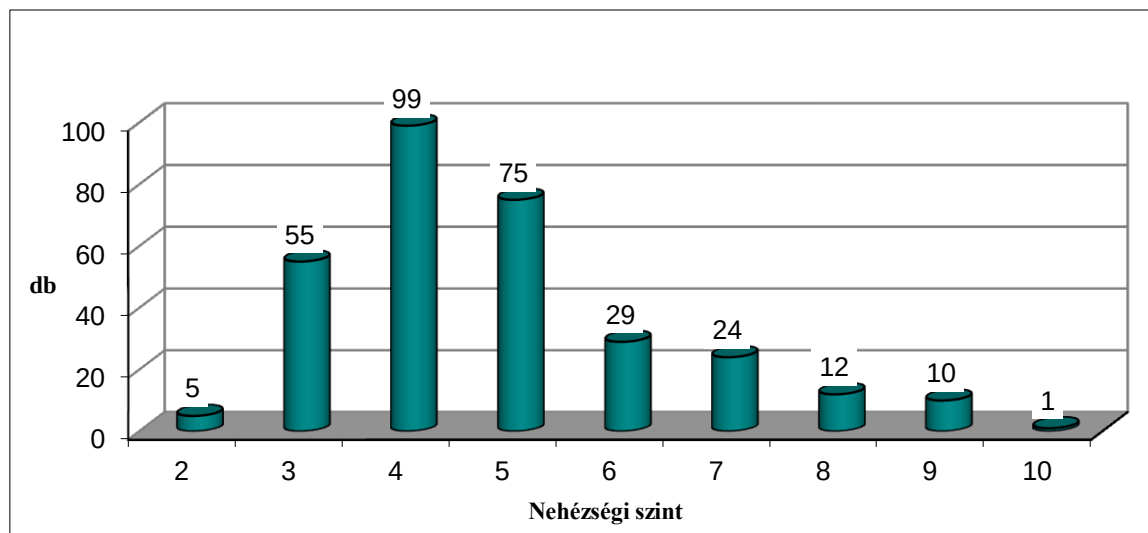
4. táblázat: 2. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomas” adatai alapján 2005)

A táblázatban látható kérdés példa a 2. nehézségi szintre. Úgy gondolom, hogy joggal sorolták a szerkesztők erre a szintre, mivel hazánk megyéinek az ismerete alapvető követelmény már az általános iskola alsó tagozatában is, és hozzátartozik az alapműveltséghez.

Az, hogy a kérdések több mint a fele a 4., 5. szinthez tartozik, arra enged következtetni, hogy a játék szerkesztői viszonylag könnyebbnek tartják a földrajzot. Ha lebontjuk ezt a kategóriákra, ugyanaz rajzolódik ki, mint a teljes minta egészénél, vagyis a regionális földrajz témaköréhez tartozó kérdések vannak többség. Valóban úgy van, hogy tanulás szempontjából a regionális földrajzi ismereteknek, sokszor adathalmazoknak a megtanulása nem jelent különösebb nehézséget, hiszen az ok-okozati összefüggések, kapcsolatok megértése nélkül is lehetséges. Azonban a játék szerkezetéből is adódhat ez a kép, amit valószínűbbnek tartok. Ahogy haladunk előre a játékban, egyre kevesebb játékos tud a kérdésekre helyest választ adni, amiből következik, hogy a nehezebb szinteken kevesebbre is van szükség (4., 5. ábra).

4. ábra: Az Európára vonatkozó kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomas” adatai alapján 2005)

5. ábra: A Magyarországra vonatkozó kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

A diagramok az Európára és Magyarországra vonatkozó kérdéseket ábrázolják. Az oszlopokat összekötve szintén az a görbe rajzolódna ki, mint ami a nehézségi szintenkénti megoszlás diagramjánál, és ami a teljes minta sajátosságaiból adódik. Szembetűnhet az az apróság, miszerint Európa esetében az 5. szintre, Magyarország esetében a 4. szintre vonatkozik több kérdés. Ez azonban szerintem teljes mértékben a véletlen műve, és inkább pici látványelemként szolgál a két diagramot váltogatva.

Szeretnék példaként kiemelni néhány kérdést az Európára vonatkozók közül (5., 6., 7. táblázat).

Melyik ország Portugália egyetlen szomszédja?	
A) Finnország	B) Németország
C) Spanyolország	D) Görögország

5. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Melyik hegységben fekszik Andorra?	
A) az Alpokban	B) Az Andokban
C) a Pireneusokban	D) a Kárpátokban

6. táblázat: 5. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Hol találhatók a népdalban szereplő Csitári-hegyek?	
A) Erdélyben	B) Nógrád megyében
C) Szlovákiában	D) Bakonyban

7. táblázat: 10. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

A három kérdést három különböző szintről emeltem ki. Mindhárom esetében szükséges a topográfiai tudás előhívása. Az első példa esetében csupán európai országokat ábrázoló térkép ismerete szükséges, ami alapkövetelménynek tekinthető már egy általános iskolát végzett ember esetében is, hiszen a Nemzeti alaptanterv lefekteti ezen ismeret elsajátításának fontosságát, de benne volt ez a rendszerváltás előtti tantervekben is. A válaszlehetőségek pedig könnyítik a válaszadást, mivel mind a négy ország Európa négy különböző részén helyezkedik el, tehát még véletlenül sem lehet Spanyolországot valamelyik alternatívával összetéveszteni. A második példa megválaszolása valamivel összetettebb tudást igényel, de még ez is lehetséges a közoktatásban megszerzett földrajztudás segítségével. Először is tudni kell, hogy Andorra egy európai állam, de az előbb említett indok alapján ez kézenfekvő, másodszor tudni kell, hogy kontinensünk melyik részén van, harmadszor pedig, hogy a felsorolt hegységek hol húzódnak. Ezen hegységeknek az ismerete szintén már az általános iskolás követelményrendszerben szerepel, középiskolában újra előjön, tehát nem kell, hogy gondot okozzon a válaszadás. A harmadik példa – amely a legnehezebb szint egyetlen Európára vonatkozó kérdése – megválaszolása már nem lehetséges sem az általános, sem a középiskolában megszerzett tudás alapján. A tematikában nem szerepel környező országainknak és hegységeinknek az ilyen részletességű ismerete, így tehát azok tudják ezt a kérdést helyesen megválaszolni, akik bővebb tudással rendelkeznek.

A következő három példát a Magyarországra vonatkozó kérdések közül választottam (8., 9., 10. táblázat).

Melyik városhoz tartoznak a következő települések: Andráshegy, Ebergény, Csácsbozsok?	
A) Szombathely	B) Szekszárd
C) Sátoraljaújhegy	D) Zalaegerszeg

8. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Melyik város Bács-Kiskun megye székhelye?	
A) Kalocsa	B) Kecskemét
C) Szeged	D) Debrecen

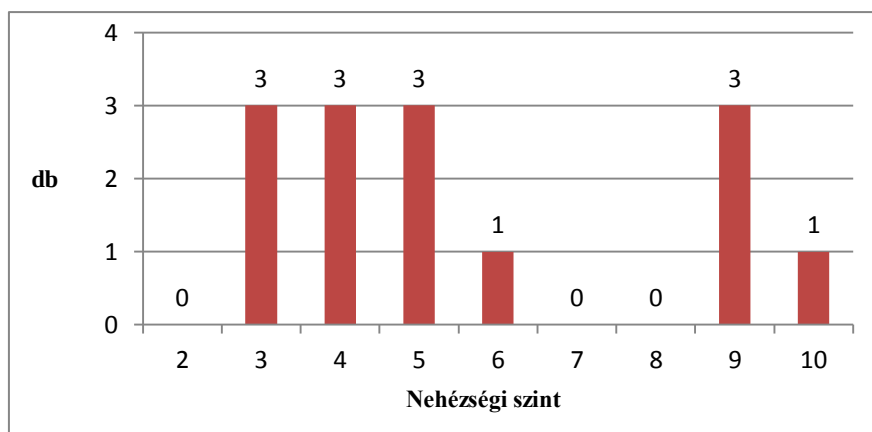
9. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Melyik hegységünkben lehet megmászni a Nagy-Csikóvár nevű csúcsot?	
A) Mátra	B) Börzsöny
C) Pilis	D) Vértes

10. táblázat: 10. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Az első két példa a 3. nehézségi szinthez tartozik. Azért választottam ugyanarról a szintről két kérdést is, mert ez a kettő kiválóan szemlélteti, hogy mekkora különbségek lehetnek azonos nehézségűnek vélt kérdések között. Nézzük először a második példát. Korábban már írtam egy 2. nehézségi szintű kérdésről, amely egy megye elhelyezkedésére vonatkozik. Ennél a példánál már a megyeszékhelyek ismerete is szükséges, tehát lényegében magasabb fokozatra lépünk, amit jól fejez ki az eggyel magasabb nehézségi szint is. A Nemzeti alaptanterv megkívánja azt is, hogy a diákok ismerjék a megyeszékhelyeket, tehát aki az iskolában eleget tett a minimum követelményeknek, helyesen tudja megválaszolni a kérdést. A első példa viszont hiába tartozik a 3. nehézségi szinthez, annál sokkal nehezebb. Megválaszolása csupán az iskolai tanulmányainkra támaszkodva nem is lehetséges. Még az általános iskola 8. osztályában szereplő Magyarország földrajza témakör sem érinti ilyen részletességgel az egyes megyeszékhelyek ismeretét. A helyes válaszadáshoz mélyebb tudás szükséges, amit az emberek begyűjthetnek önszorgalomból, vagy esetleg tapasztalati úton. Mindenképp magasabb szintre soroltam volna ezt a kérdést, mivel a megválaszolása szélesebb tudás esetében lehetséges, vagy némi szerencsével, ha az illetőnek valamilyen kötődése van a környékhez és ebből kifolyólag ismeri azt. A harmadik példa, amely a legnehezebb szinthez tartozik, szintén mélyebb ismereteket igényel. Szükséges hozzá hazánk hegyeinek a részletesebb ismerete. A legmagasabb csúcsokon kívül, nem jellemző, hogy számonkérésre kerülne más csúcsok pontos helyének megjelölése. Még az érettségi topográfiai követelményében sem szerepel a Nagy-Csikóvár nevű csúcs (A vizsgakövetelményhez kapcsolódó topográfiai fogalmak a közép- és emelt szintű vizsgákhoz 2012). Ebből következik, hogy a válaszadás akkor lehetséges, ha korábban saját tapasztalatból,

szakkönyvből vagy akár a médiából sikerült új információkat gyűjteni. De nemcsak a két 3. szinthez tartozó példát lehet összehasonlítani, hanem az első és a harmadik példát is. Hiába van akkora különbség a nehézségi szinteket tekintve, véleményem szerint, ha a kérdések tartalmát vesszük figyelembe akár azonos szintre is beillenének (6. ábra).

6. ábra: Az általános társadalomföldrajzra vonatkozó kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

A diagram az általános társadalomföldrajzi kérdések megoszlását mutatja. Arról már szóltam, hogy a regionális földrajz a vetélkedőben sokkal felülreprezentáltabb. A társadalomföldrajz még a természetföldrajznál is kisebb hányadot, a teljes mintára nézve alig több mint 1,5 %-ot tesz ki. A megoszlását tekintve nem gondolom, hogy a szerkesztők nehéznek tartanák, mivel majdnem mindegyik nehézségi szinten van belőle kérdés. Ahhoz, hogy ilyen kis arányban szerepelnek társadalomföldrajzi kérdések az adatszerű ismeretek „népszerűsége” mellett, hozzájárulhattak az iskolai tapasztalatok is. Általános iskolában nem tanulnak általános társadalomföldrajzot a gyerekek. Középiskolában már igen, a 10. évfolyamon. Ez viszont nem túl szerencsés, mivel ebben az életkorban a diákok kevésbé fogékonyak a társadalomföldrajzi témák elsajátítására, inkább száraznak, unalmasnak tartják azt. Míg az életkori sajátosságokból következően, egy érettebb gondolkodású, 17-18 éves tanuló sokkal érzékenyebb a társadalmi problémák iránt, ami fontos is, mivel ezek áthatják a mindennapokat. A társadalomföldrajz annak ellenére, hogy egyes részterületei (főként a település-, népesség-, gazdaságföldrajz) a középiskolai tananyag közel felét adják, az érettségi vizsgán is alulreprezentált szerepben van, a követelmények alig egynegyed részét adja (Teperics K. 2011). A társadalomföldrajz háttérbe szorulása mögött még a rendszerváltás előtti hagyományok húzódnak, és ez is befolyásolhatta a játék szerkesztőit. A szocializmusban a társadalomföldrajznak ideológiai okok miatt, csak a semleges részét tűrték

meg (település-, népességföldrajz), illetve azt, amivel a szovjet tömb nagyságát hangsúlyozni tudták (gazdaságföldrajz).

Szeretnék kiemelni két példát a kérdések közül (11., 12. táblázat).

Mennyire becsülik a Föld jelenlegi lakosságát?	
A) 2,8 milliárd fő	B) 4,6 milliárd fő
C) 6,4 milliárd fő	D) 8,2 milliárd fő

11. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Hol van a vudu vallás központja?	
A) Haitin	B) Nigériában
C) Costa Ricán	D) Mexikóban

12. táblázat: 10. nehézségi szintű kérdés
(Forrás: A „Legyen Ön is milliomos” adatai alapján 2005)

Első ránézésre leginkább a harmadik példa tűnik általános társadalomföldrajzi kérdésnek. A társadalomföldrajzon belül ez az ismeret a vallásföldrajz témaköréhez tartozik. Középiskolában a 9. osztály végén van egy kis vallásföldrajzi lecke, ami általában az időhiány miatt átcsúszik a 10. osztály elejére. Mivel ez a téma ilyen kis szeletet kap a földrajzoktatásból, így valószínűnek tartom, hogy a diákság nagy része nem tartja ezt túl fontosnak, és véleményem szerint a válaszadáshoz máshonnan szerzett információk előhívására van szükség. Az első példa (a vetélkedő futásakor aktuális adatot kéri számon) esetében a helyes válaszadás biztos, hogy, nem a középiskolában tanultak alapján történik, mivel a játékosok felnőttek, túl vannak már iskolai tanulmányaikon. A Föld népessége pedig folyamatosan nő, így nem támaszkodhatnak az iskolában megtanult régi adatra, a válaszhoz más forrásból szerzett ismeret szükséges, ami lehet a televízió, rádió, írott sajtó stb.. Ezen kategória többi kérdése is – a kiemelt példákhoz hasonlóan – egyszerű tényekre kérdez rá, tehát összefüggéseket valójában ezek esetében sem kellett keresni, hasonlóan a regionális földrajzi ághoz.

Elmondható tehát, hogy a kérdések jelentős része támaszkodik a közoktatási tantervi tartalmakra, viszont sok olyan is van, amihez ez kevés. A további összefoglalásra a másik vizsgálat után fogok kitérni.

IV. 2.A kérdőíves felmérés

Közvetlen vizsgálati módszerként választottam egy kérdőíves felmérés elvégzését. Azért közvetlen, mert a társadalom kiválasztott csoportja saját maga nyilatkozik a véleményéről a megfogalmazott kérdések segítségével.

Mivel ez volt az első kérdőíves felmérés, amelynél én voltam a lekérdező, nem pedig a kitöltő, először általánosságban tájékozódtam. Earl Babbie könyvének ide vonatkozó részét tanulmányoztam át annak érdekében, hogy tisztában legyek az alapvető módszertani sajátosságokkal. (Babbie, E. 2003)

A felmérés célcsoportját a középiskolák 12. osztályos tanulói alkották. Azért esett rájuk a választásom, mert ők már befejezték földrajzi tanulmányaikat. Azt, hogy kik érettségiztek belőle előrehozottan, vagy kik érettségiznek belőle 12. osztályban, nem vettem figyelembe. Ez a korosztály tehát már tanulta a földrajzot, méghozzá az új típusú tantervek alapján, és még benne van a közoktatás rendszerében. Ezzel megkaptam az összehasonlítás másik alapját a műveltségi vetélkedővel szemben.

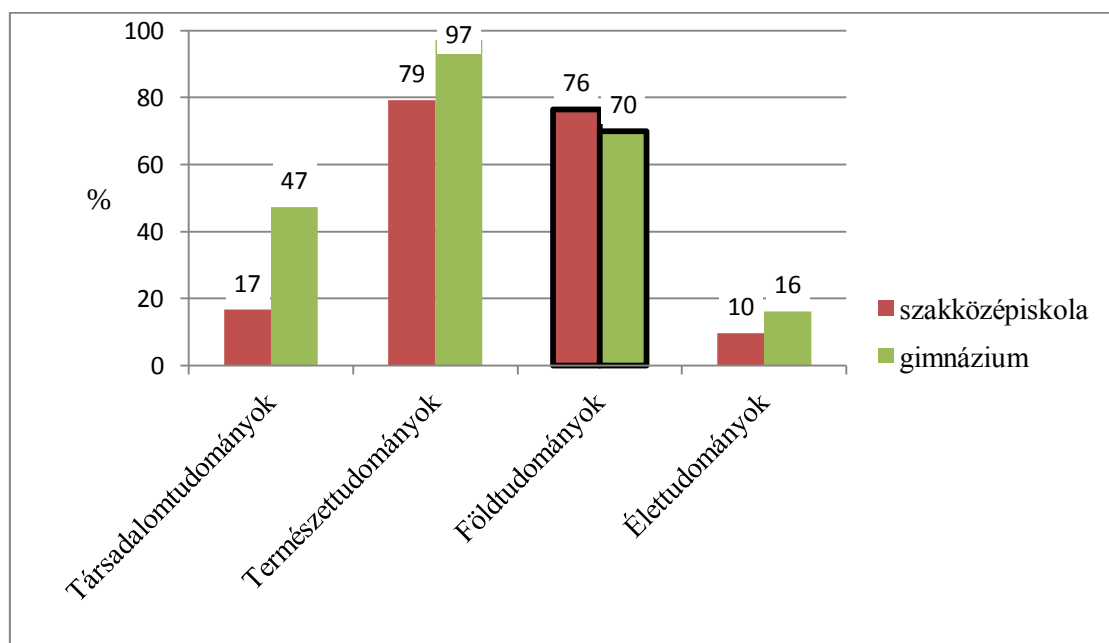
Azért, hogy a felmérés területileg jól lehatárolható legyen, debreceni középiskolákat választottam. Egyrészt azért, mert mivel ezen város egyetemének hallgatója vagyok, ide volt a legegyszerűbb elvinni, másrészt pedig – ami sokkal fontosabb - , hogy a középiskolák igen széles palettáját tudhatja magáénak a város. 5 iskolában voltam, és az összehasonlíthatóság kedvéért 3 gimnáziumban és 2 szakközépiskolában. Mindkét iskolatípus esetében választottam elit intézményt, és átlagos színvonalú intézményt is. Nyilvánvalóan nem tekinthető a társadalom új tantervek alapján tanuló csoportjára vonatkozóan reprezentatívnak a vizsgálat, de azért lehet belőle következtetéseket levonni.

A kérdőív megszerkesztéséhez alapul vettem korábbi kérdőíveket, így lényegében egy megismételt vizsgálatot végeztem el, ami az összehasonlítás szempontjából szerencsés. Ütőné Visi Judit elvégzett már egy hasonló felmérést budapesti iskolákban 1998-ban (Ütőné Visi J. 1999). A Magyar Tudományos Akadémia X. (Földtudományok) Osztálya Földrajz Tudományos Bizottságai Oktatási Albizottsága kezdeményezésére 2009-ben szintén lekérdezésre került egy kérdőív többek között a földrajz tantárgy megítélésére vonatkozólag (Ütőné Visi J. 2011), illetve Sütő László és Homoki Erika is segítségül hívtak egy a tárgy megítélését vizsgáló felmérést (Homoki E. – Sütő L. 2011). Ezek igazolják tehát, hogy esetemben valóban egy megismételt vizsgálatról van szó, viszont úgy gondolom, hogy aktuális és szükséges, mert a földrajz tantárgy helyzetével kapcsolatos problémák máig megoldatlanok.

A kérdőív zárt végű kérdéseket tartalmaz, a kitöltőknek csak X jelet kellett tenniük. Esetemben szerencsésebb volt a zárt végű kérdések alkalmazása, mert a tanulók valószínűleg átgondolatlan, rövid válaszokat adtak volna, hogy minél hamarabb „túl legyenek” a kitöltésen. Ezzel nem leminősíteni akarom őket, hanem tapasztalatból gondolom ezt, visszagondolva akár saját magamra is. Két esetben szerepel az „egyéb” mint lehetséges válaszlehetőség, viszont ide elhanyagolhatóan kevesen írtak. A kérdőív 8 fő kérdést tartalmaz, amin belül választási lehetőségek vannak. Formailag táblázatba foglaltam a lehetséges válaszokat az áttekinthetőség miatt. A meglévő kérdések kiegészítésére – amelyek esetében sor került némi módosításra –, kettőt önállóan fogalmaztam meg. A kérdőív teljes egészében megtekinthető a 8. mellékletben, magukról a kérdésekről pedig az elemzésnél fogok még szót ejteni.

IV.2.1 A válaszok elemzése

Az elemzést mindjárt az első feltett kérdéssel kezdeném, amit nemcsak a kérdés számával, hanem általános tárgyával is indokolnék. A kérdés arra irányul, hogy a tanulók mely tudományterülethez sorolnák be a földrajzot, több választ is jelölhettek. Azért került be ez a felmérés elejére, mert fontosnak tartom, hogy lássuk, mennyire van tisztában a célcsoport a földrajz tudományterületi besorolásával. Hogy valóban tisztában van-e vele, azt diagram segítségével szemléltetem (7. ábra).

7. ábra: A tudományterületi besorolás eredménye %-ban kifejezve
(Forrás: adatfelvétel alapján)

A diagram iskolatípusként ábrázolja, hogy a tanulók mely tudományterületekhez sorolják a földrajzt. Először is meg kell jegyezni, hogy a tudományterületek ily módon való egymás mellé állítása helytelen, mivel a földtudományok a természettudományokon belül helyezkedik el. Ezért is kereteztem be az ide tartozó oszlopokat. Azért került egymás mellé a lehetséges válaszok között, mert kíváncsi voltam arra, hogy mennyire tudják együtt kezelni a kettőt. Az oszlopok elárulják, hogy a tudományterületi besorolás problémás, nem tudják egyértelműen meghatározni a földrajz helyét. Látható, hogy azok, akik bejelölték a természettudományokhoz, nem jelölték egyöntetűen a földtudományokhoz is. A gimnazisták esetében ez a különbség nagyobb, míg a szakközépiskolások körében kisebb, szinte elhanyagolható. Tehát utóbbiak látják, hogy ebből a szempontból hol a földrajz helye. Meglepő viszont számomra, hogy a társadalomtudományokhoz milyen kis arányban tettek X jelet, holott a 10. osztályos tananyag nagyrészt ide sorolható ismereteket tartalmaz. A gimnazisták körében kevesebb mint 50 % véli ezen tudományterülethez tartozónak. Itt még inkább igaz az, hogy nem tudják ezeket a területeket együtt kezelni a földrajz szempontjából, mert még nagyobb a különbség a társadalomtudományok és a természettudományok között, mint az előbb említettekénél. Ez esetben viszont a szakközépiskolások azok, akik sokkal kevésbé tudják a helyét meghatározni, mivel csak 17 %-uk jelölte válaszként a társadalomtudományokat. Ez magyarázható valamelyest azzal, hogy a megkérdezett szakközépiskolák tanulói csak egy évig, 9. osztályban tanulják a földrajzt, amiből következik, hogy kevésbé tudják megérezni a helyét és interdiszciplináris jellegét.

A továbbiakban még mindig arról szeretnék írni, hogy hova sorolják a földrajzt, viszont nem a tudományterületek szempontjából. A 2. kérdés az volt, hogy hányadik helyre sorolnák a földrajzt a továbbtanulás szempontjából, illetve a hétköznapi életben való hasznossága szerint. Előzetesen már felmerült bennem, hogy a továbbtanulás szempontjából bizonyára nem fog előkelő helyen szerepelni a földrajz, ami érthető is. Gondoljunk csak arra, hogy nem szerepel a kötelező érettségi tantárgyak között, így a magyar, történelem, matematika, idegen nyelv és az egyre népszerűbb és nélkülözhetetlenebb informatika fontosabbak. Ezt alátámasztják már korábbi vizsgálatok is, miszerint közepesen tartják fontosnak a földrajzt (Ütőné Visi J. 2011). A hétköznapi életben való hasznosság szempontjából abban reménykedtem, hogy előkelőbb helyen végez majd. Táblázatba foglaltam azokat az adatokat, amelyek megmutatják, hogy az egyes tárgyak egy kilenc fokozatú skálán hányast kaptak. Szintén meg kell említeni azt is, hogy bár a feladat egyértelmű volt, nem minden tanuló alkalmazta a megfelelő számozást. Volt, akiknek a figyelmét elkerülte az „1-9-ig” utasítás, és

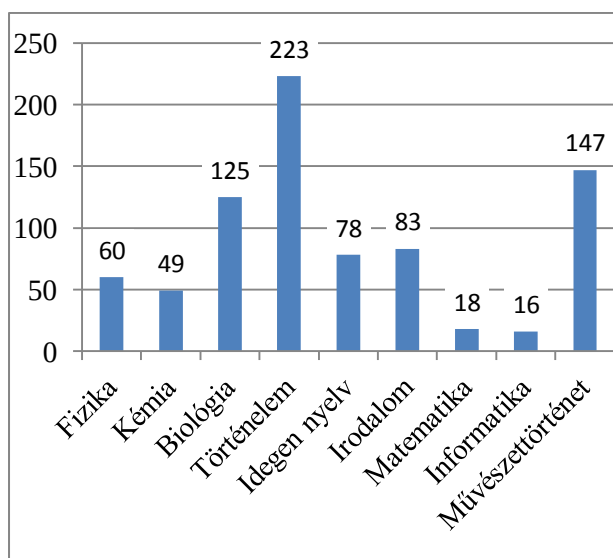
több tárgyat is jelölt ugyanarra a helyre, ami némiképp torzítja is a rangsorátlagot (13. táblázat).

Továbbtanulás szempontjából			Hétköznapi életben való hasznosság szerint		
Tantárgy	Helyezések átlaga	Helyezés	Tantárgy	Helyezések átlaga	Helyezés
Idegen nyelv	2,58	1.	Idegen nyelv	2,45	1.
Matematika	3,21	2.	Informatika	3,87	2.
Történelem	3,67	3.	Matematika	4,24	3.
Irodalom	3,87	4.	Biológia	5,09	4.
Informatika	4,96	5.	<i>Földrajz</i>	5,21	5.
Biológia	5,81	6.	Történelem	5,25	6.
<i>Földrajz</i>	6,17	7.	Irodalom	5,27	7.
Fizika	6,52	8.	Fizika	6,31	8.
Kémia	6,94	9.	Kémia	6,44	9.

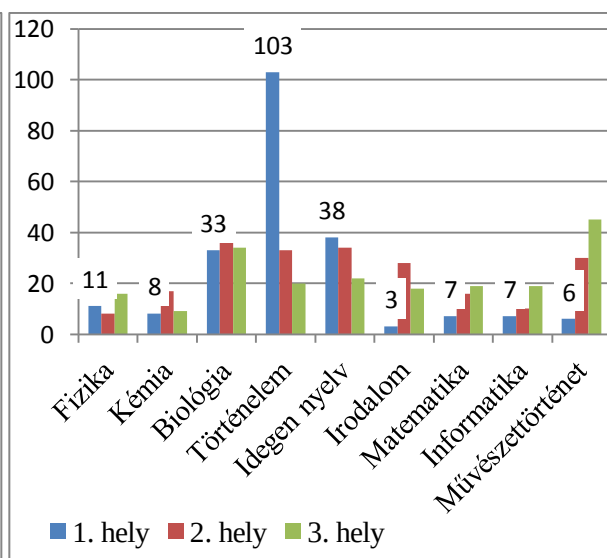
13. táblázat: A tantárgyak helyezésének átlaga
(Forrás: adatfelvétel alapján)

Első ránézésre megállapítható, hogy sajnos a földrajz a kilencfokozatú skálán nem szerepel előkelő helyeken. A továbbtanulás szempontjából rosszabb a helyezése, ami a fentebb említettekkel magyarázható. Látható, hogy ebből a szempontból a kötelező érettségi tárgyak – sorrendben: idegen nyelv, matematika, történelem, irodalom – állnak az élen, utána pedig az informatika következik. A hétköznapi életben való hasznosság alapján legfontosabb szintén az idegen nyelv, ami helyes is, hiszen a mai globalizált világban elengedhetetlen egy közvetítő nyelv ismerete. Utána az informatika következik, ami megint csak magyarázható az egyre modernebb világ támasztotta követelményekkel. Érdekesnek tartom, hogy a matematika a harmadik a sorban, holott a tanulók többsége nem szereti, és gyakran hangoztatja az egyes anyagrészeknél, hogy miért kell megtanulni, mert úgysem fogja használni az életben. A földrajz a hétköznapi életben való hasznosság szerint a középmezőnyben szerepel, tehát a tanulók legalább ebből a szempontból jobb helyre értékelik. A természettudományos tantárgyak körében sincs az élen. A biológia mindkét esetben megelőzi, pedig földrajzból többen érettségiznek közép szinten, mint biológiából, viszont a biológia több szakhoz beszámítható, amiből kifolyólag többen is vizsgáznak belőle emelt szinten (Érettségi statisztikák 2006-2012). Megállapítható tehát, hogy a földrajz presztízsén emelni kellene.

A 4. kérdés arra irányult, hogy a tanulók mennyire látják a kapcsolatot más tantárgyakkal. Itt is több választ lehetett megjelölni. Az, hogy ennek a tudatában legyenek azért fontos, mert így rugalmasabban kezelik azokat az ismereteket, amelyek több tantárgyhoz is kapcsolódnak. Gondoljunk csak a történelemre. Nem csupán a topográfiai ismeretekre van szükség, hanem egy terület természetföldrajzi jellemzőinek, természeti erőforrásainak vagy a klímaváltozások ismeretére, mivel ezek mind-mind befolyásolják egy nép fejlődését, a háborúk kimenetelét stb.. De megvan a kapcsolat a fizikával a csillagászat, a kémiával az ásványok, a biológiával a növényföldrajz révén, és még sorolhatnám (8., 9. ábra).

8. ábra: A földrajz hasznosíthatósága
(Forrás: adatfelvétel alapján)

9. ábra: A tantárgyak helyezése
(Forrás: adatfelvétel alapján)

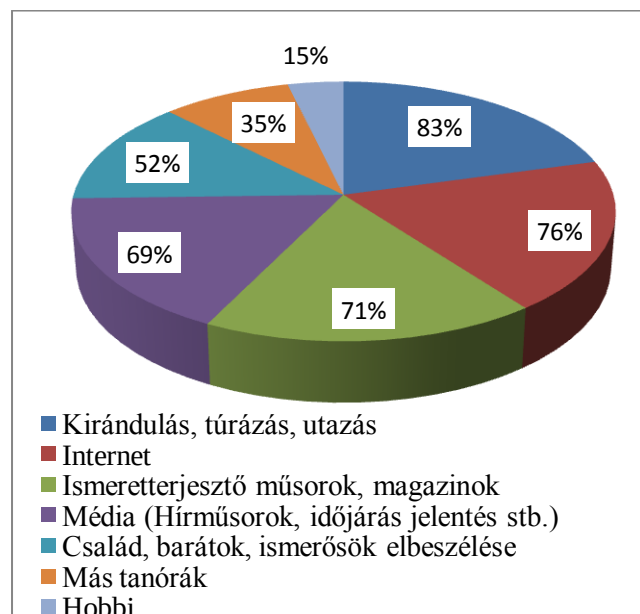
A baloldali diagramról leolvasható, hogy a diákok leginkább a történelemmel találják meg a kapcsolódási pontokat. Ezt követi a művészettörténet, ami véleményem szerint csak azért került a második helyre, mert összekapcsolják a történelemmel. A harmadik helyen a biológia szerepel, viszont már jóval kisebb aránnyal, mint a történelem, pedig a növények, állatok előfordulását, életmódját igen nagy mértékben befolyásolja a földrajzi környezet. Talán nem érzik ezt a kapcsolatot? Érdekes, hogy az irodalom és az idegen nyelv több szavazatot kapott ebből a szempontból, mint a fizika és a kémia. Ha a kérdés arra vonatkozott volna, hogy más tantárgyak ismereteit mennyire vélik hasznosnak a földrajz szempontjából, lehet, hogy más arányok rajzolódtak volna ki, például az irodalom nem előzi meg a fizikát és a kémiát. Ennek a kérdésnek a másik része arra vonatkozik, hogy az első három helyre mely tárgyakat írják be a megadott szempont szerint. Ezt ábrázolja a másik diagram, ahol az első helyet jelölő oszlopokhoz írtam oda a darabszámot. A történelem ugrik ki magasan a többi

közül, ezt jelölték a legtöbben az első helyre, tehát megint megállapítható, hogy ezzel látják leginkább a kapcsolatot. Tisztázódott a művészettörténet tantárgy helye, ugyanis első helyre már csak 6 tanuló jelölte. A többi tantárgy esetében nincs akkora különbség a helyezéseket illetően. Az első helyezések szempontjából második az idegen nyelv, harmadik pedig a biológia.

A földrajz helyére vonatkozó eredmények után rátérek a belső tartalmakról szólókra. Előtte azonban nézzük meg, hogy a tanórán kívül, honnan szerzik földrajzi ismereteiket a tanulók. Erre vonatkozott a 7. kérdés (14. táblázat, 10. ábra).

Tevékenység	Szerzett ismeretek	Helyezés
Kirándulás, túrázás, utazás	83%	1.
Internet	76%	2.
Ismeretterjesztő műsorok, magazinok	71%	3.
Média (Hírműsorok, időjárás jelentés stb.)	69%	4.
Család, barátok, ismerősök elbeszélése	52%	5.
Más tanórák	35%	6.
Hobbi	15%	7.

14. táblázat : A földrajzi ismeretek egyéb forrása
(Forrás: adatfelvétel alapján)

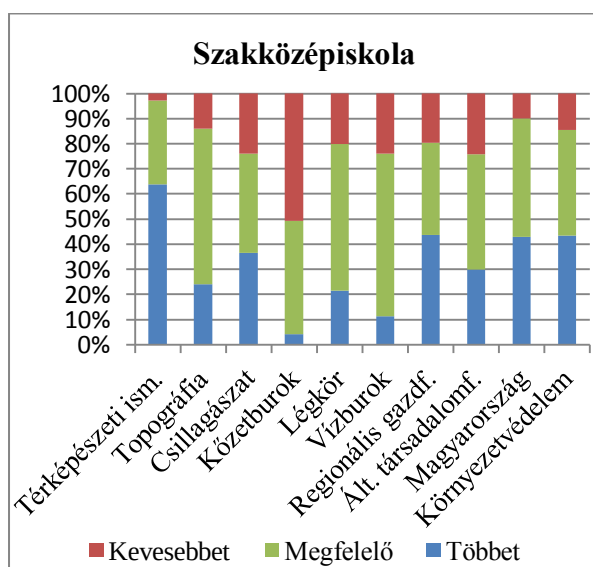

10. ábra: A földrajzi ismeretek egyéb forrása
(Forrás: adatfelvétel alapján)

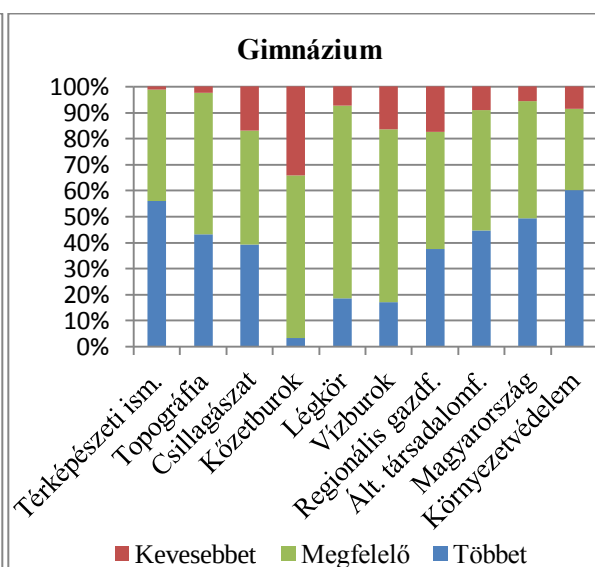
A táblázatban szereplő tevékenységek közül lehetett választani, egyszerre többet is. Szerepelt még az egyéb kategória, viszont ide mindössze hárman írták a következőket: cserediák program, versenyek és PC játékok. Így nem volt érdemes külön kategóriát létrehozni. A táblázat mutatja, hogy a tevékenységek hányadik helyen állnak, mint földrajzórán kívüli források, illetve az is szerepel, hogy a tanulók hány százaléka jelölte ezeket forrásként, mellette pedig diagramon is ábrázoltam az értékeket. Mindenképpen pozitív, hogy a kirándulások során ilyen nagy arányban szereznek ismereteket, ami azt bizonyítja, hogy figyelmesen ismerik meg az új helyeket, és nemcsak a szórakozási lehetőségeket keresik. Az internet, ismeretterjesztő műsorok és a média szerepe a mai világban szinte magától értetődő, bár megint csak pozitívum, hogy az elsőt nemcsak játékokra és a közösségi oldalakon történő időtöltésre használják. Negatívum viszont, hogy a tanórákat

ilyen kis arányuk tartja a földrajzi ismeretek tanórákon kívüli forrásának. Visszaautalnék itt az előző két diagramra (8., 9. ábra). Ez az eredmény szintén arra enged következtetni, hogy nem érzik és ismerik fel a földrajz integráló jellegét, szerteágazóságát, más területekkel való kapcsolatát.

A továbbiakban a földrajz belső tartalmainak megítélésére térek rá. Az ide vonatkozó kérdések a földrajzon belüli fő témakörökre kérdeztek rá. Ezek a középiskolai tantervek alapján kerültek meghatározásra: Térképészeti, tájékozódási ismeretek, Topográfiai ismeretek, Csillagászati ismeretek, A közetburok földrajza, A légkör földrajza, éghajlat, A vízburok földrajza, Regionális gazdaságföldrajz (országok, térségek gazdasági jellemzői), Általános társadalomföldrajz (a világ általános társadalmi, gazdasági folyamatai), Magyarország földrajza, Környezetvédelem. A középiskolai tananyag tehát ezekbe a fő egységekbe osztható, ezt követik a helyi tantervek, a tankönyvek, a tanárok. Lényeges különbség nincs a szakközépiskolák és a gimnáziumok számára előírt tantervi tartalmak között, csak az óraszámok miatt lehet eltérés a két iskolatípus diákjai számára megtanítottak között (11., 12. ábra).

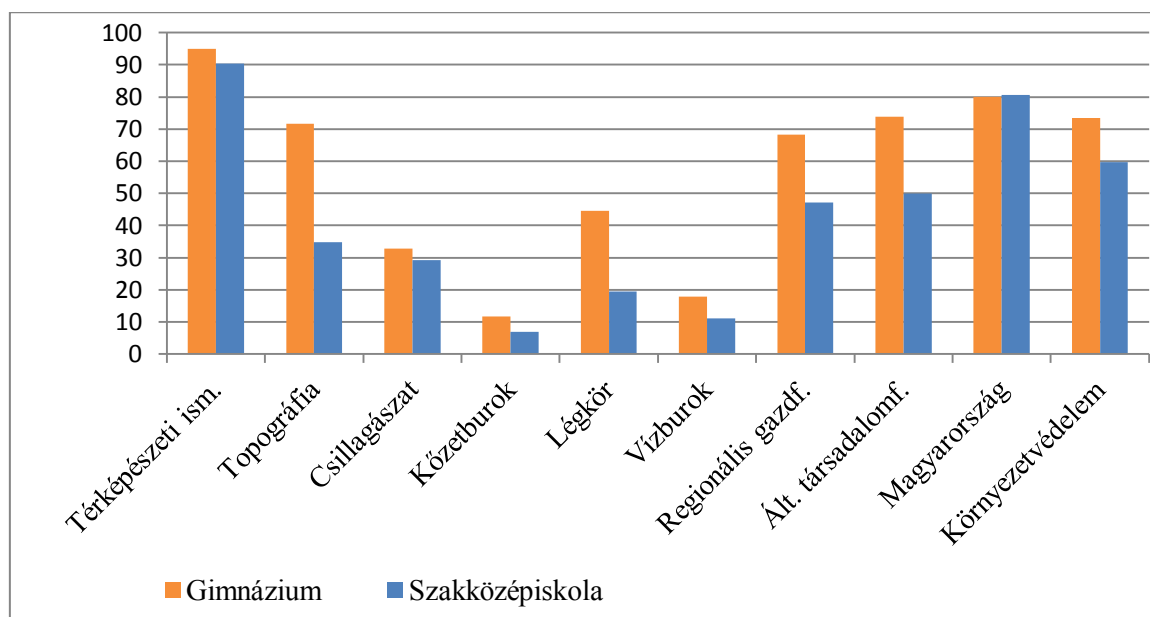
11. ábra : A témakörök iránti igény I.
(Forrás: adatfelvétel alapján)

12. ábra: A témakörök iránti igény II.
(Forrás: adatfelvétel alapján)

A diagram a 3. kérdés eredményeit szemlélteti. Külön ábrázoltam a két iskolatípust, de látható, hogy az oszlopokat összekötő képzeletbeli vonalak azonos görbét rajzolnak. Mi az, ami iránt nagyobb lenne az igény? A térképészeti, tájékozódási ismeretekről mindkét iskolatípus diákjai többet szeretnének tanulni. Kiemelkedő még a környezetvédelem iránt támasztott igény, ami a gimnazisták esetében jelentősebb. Valóban fontos ez a terület, illetve

ma igen divatos is, ami bizonyára befolyásolta őket. Ezek mellett pedig meg kell még említeni a regionális gazdaságföldrajzot, az általános társadalomföldrajzot, és Magyarország földrajzát. Ez utóbbi iránti igény magyarázható a saját haza, szűkebb környezet megismerése utáni vágygal. Ha ugyanezt a szempontot vesszük figyelembe, sajnos megállapítható az általános természetföldrajzi témakörök (Csillagászat, kőzetburok, vízburok, légkör földrajza) alulreprezentáltsága. Valóban, talán egy-egy lecke bonyolult és túl részletes lehet a tanulók számára, viszont azt is ki kell emelni, hogy mennyire fontos ezen témakörök szerepe. Az egyébként jól lehatárolható, véleményem szerint viszonylag könnyen elképzelhető egységek ismerete elengedhetetlen a társadalmi-gazdasági folyamatok megértéséhez, nem is beszélve a környezetvédelemről. Emellett viszont pozitívum az, hogy ezekről a témákról gondolják legnagyobb mértékben azt, hogy megfelelő a kapott anyagmennyiség. Elegendőnek tartják tehát ahhoz, hogy megértsék a világot átható folyamatokat. Vajon a mindennapi életben hasznosnak is tartják a természetföldrajzi témaköröket, amellet, hogy a kapott anyag mennyiségével elégedettek? Erre kerestem a választ az 5. kérdés segítségével (13. ábra).

13. ábra: A témakörök hétköznapi életben való hasznossága
(Forrás: adatfelvétel alapján)

Az eredményeket szintén iskolatípusonként jelenítettem meg egy diagramon ábrázolva. Az ív megint csak majdnem azonos, leszámítva, hogy a légkör földrajzát a szakközépiskolások nagyobb arányban vélik hasznosíthatónak, ami szinte várható is például az időjárás jelentések értelmezése miatt, de erre még visszatérek. Ugyanazon témakörök vannak alul-, illetve felülreprezentált helyzetben, amelyek a tananyagmennyiségre vonatkozó

elégedettség szempontjából voltak. A természetföldrajzos ismereteket igen kismértékben vélik hasznosnak. Tehát hiába gondolják azt nagy arányban, hogy megfelelő a kapott anyagmennyiség, a hétköznapi élet szempontjából sokkal kisebb mértékben vélik fontosnak. Itt visszautalnék a fentebb írt gondolatomra, amellyel ezek fontosságát magyaráztam.

Elkészítettem néhány kereszt táblázatot a két kérdés eredményeinek könnyebb összevetésére abból a célból, hogy megállapíthassam, hogy valóban azokról szeretnének-e többet tanulni, amit a mindennapi élet szempontjából is hasznosabbnak vélnek. Ezek összefoglalva tartalmazzák az adatokat (15., 16., 17. táblázat).

		Térképészeti ismeretek			Total
		Többet	Kevesebbet	Megfelelő	
Térképészeti	Nem	6	0	10	16
ism.(hasznos)	Igen	141	4	91	236
Total		147	4	101	252

15. táblázat: A térképészeti ismeretek iránti igény és a hasznosság
(Forrás: adatfelvétel alapján)

		Regionális gazdaságföldrajz				Total
		Nem válaszolt	Többet	Kevesebbet	Megfelelő	
Regionális	Nem	2	26	28	39	95
gazdf.(hasznos)	Igen	1	72	17	67	157
Total		3	98	45	106	252

16. táblázat: A regionális gazdaságföldrajzi ismeretek iránti igény és a hasznosság
(Forrás: adatfelvétel alapján)

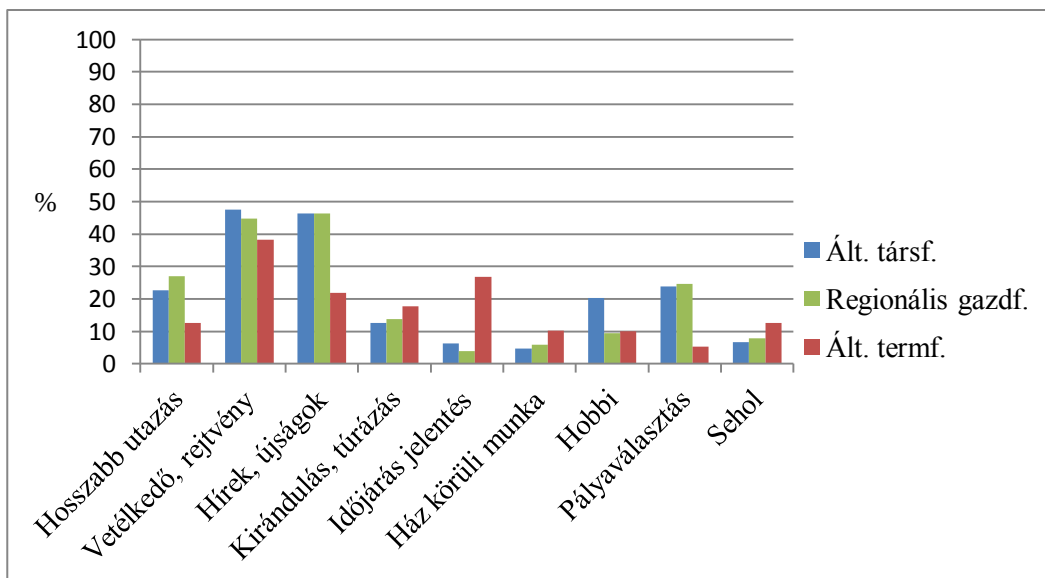
		Közetburok földrajza				Total
		Nem válaszolt	Többet	Kevesebbet	Megfelelő	
Közetburok	Nem	5	3	94	124	226
(hasznos)	Igen	0	6	2	18	26
Total		5	9	96	142	252

17. táblázat: A közetburok földrajza iránti igény és a hasznosság
(Forrás: adatfelvétel alapján)

Három táblázatot választottam ki és illesztettem be a dolgozatomba. Az első a térképészeti ismeretek, a második a regionális gazdaságföldrajz témaköréhez jelölt válaszokat

mutatja. Mindkét esetben látható, hogy azok, akik szeretnék többet tanulni ezekről, hasznosnak is tartják. Jellemző ez a tendencia a többi témakör esetében is, amelyek iránt szintén nagyobb igényt támasztanak. Ezek részletesebb elemzésébe nem mennék most bele, mert később visszatérek még rájuk a 8 kérdésnél. Szintén általános tendencia írható le a kevésbé népszerű természetföldrajzi egységekről is. A harmadik keresztábrázolás a közetburok földrajzát ábrázolja, amit a természetföldrajz képviselőjeként választottam ki. Látható, hogy azok, akik úgy gondolják, hogy kevesebb ismeretanyag is elegendő lenne, majdnem 100 %-ban mondják, hogy nem is tartják hasznosnak. Viszont azok, akik elegendőnek vélik a kapott anyagmennyiséget, csak kicsit több mint 10 %-ban tartják hasznosnak. Kicsit ellentmondásos ez számomra, mert ha valamit nem tartunk hasznosnak, arról általában kevesebbet is szeretnénk hallani. Félreértés ne essék, ezzel nem azt akarom mondani, hogy a tanulóknak a „kevesebbet kellene róla tanítani” rubrikába kellett volna az X jelet tenni a „megfelelő, amit tanítunk róla” helyett, csak beláthatták volna ezek fontosságát és hasznosságát is. Ezt leszámítva úgy gondolom, hogy a keresztábrázolások jól tükrözik, hogy a 3. és 5. kérdés eredményei között van kapcsolat, tehát a tanulók nem hasra ütőszzerűen válaszoltak, hanem, amit érdekesebbnek, hasznosabbnak tartanak, arról valóban többet is szeretnék tanulni.

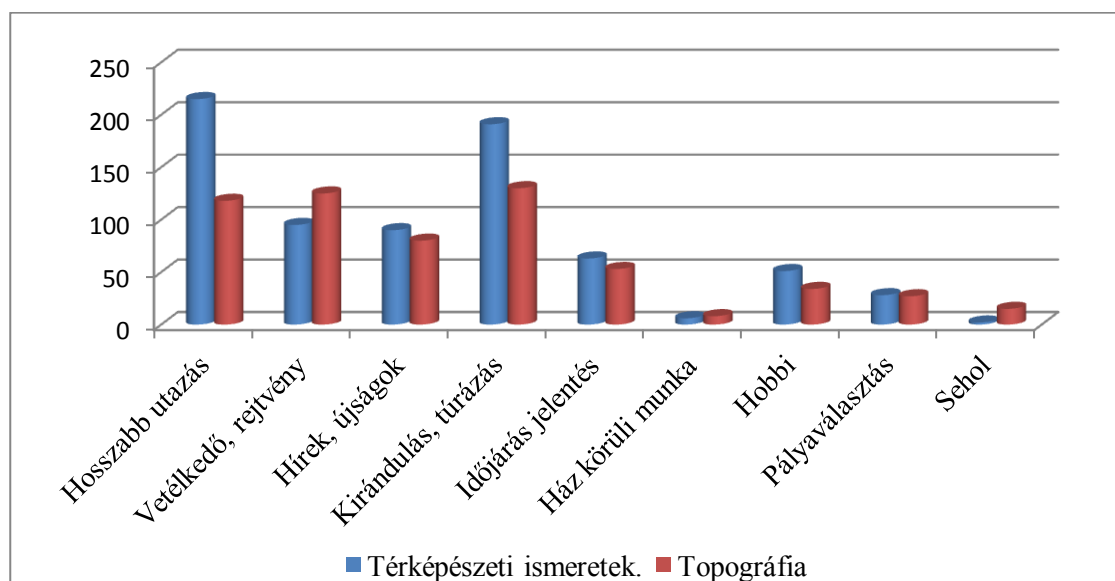
Az elemzés végén szintén a témakörökről szeretnék írni, csak már az egyes tevékenységekhez kapcsolódóan. Erre vonatkozik az utolsó kérdés. A tanulóknak egy táblázatban kellett bejelölni válaszukat arról, hogy az életben mit tartanak hasznosnak. Itt nem szerepelt egyéb kategória, hanem kizárólag csak meghatározott tevékenységek. Ezek úgy gondolom, hogy jól lefedik az élet azon területeit, amelyek kapcsolatba hozhatók a földrajzzal. A kérdőív kitöltése 15 percnél nem tartott tovább, viszont a válaszok rögzítése során azt tapasztaltam, hogy jó néhányan igyekeztek minél hamarabb túl lenni az utolsó kérdésen, és nem biztos, hogy mindannyian átgondolt választ adtak, de azért ezekből az eredményekből is lehet következtetéseket levonni. Talán a táblázat méretéből adódóan kicsit meg is rémültek ettől a kérdéstől. Nem szeretnék minden tevékenység és témakör adatait ábrázoló diagramot beilleszteni, inkább kiemelek néhányat, és összefoglalom az eredményeket. Már az előzőekben bemutatottakból és írottakból is kitűnt, ami összességében elmondható: az általános természetföldrajzi témakörök nem örvendenek nagy népszerűségnek. Ezt tovább folytatva emelem ki először, hogy a tevékenységek esetében mi mondható el ezekről (14. ábra).

14. ábra: Az általános természet-, társadalomföldrajzi és a regionális gazdaságföldrajzi ismeretek hasznossága
(Forrás: adatfelvétel alapján)

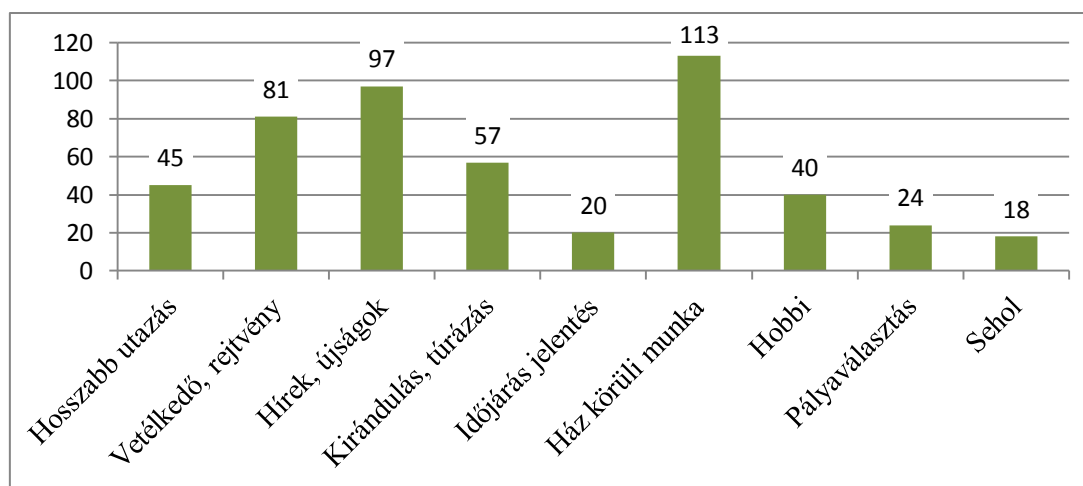
A diagramon az általános természetföldrajzi (csillagászat, kőzetburok, légkör, vízburok földrajza) és az általános társadalomföldrajzi témakörök tevékenységek szerinti hasznosíthatóságát ábrázoltam, illetve egy oszlopon beillesztettem a regionális gazdaságföldrajzra vonatkozó eredményeket is. A két utóbbi az arányokat tekintve szinte teljes mértékben összekapcsolható. Megállapítható tehát, hogy a társadalomföldrajzot majdnem minden esetben hasznosabbnak vélik, míg sajnos a természetföldrajz ez alapján is alulmarad. Mindenképpen pozitívum, hogy a hírekben, újságokban hallott, olvasott jelenségek, események értelmezéséhez ekkora arány hívja segítségül ezen ismereteit. A sehol kategória esetében ugyancsak sajnálatos, hogy a természetföldrajzot jelölték nagyobb arányban. Van viszont olyan terület, ahol kiemelkedik ezeknek az ismereteknek a fontossága. Rövidebb kirándulások, túrák alkalmával véleményem szerint nagyobb mértékben van szükség ezekre az elemekre a tájélemek megértéséhez, bár kétségtelenül igaz, hogy ismerni kell a társadalmi-gazdasági viszonyokat is, hiszen az antropogén hatások egyre inkább éreztetik a hatásukat. Az időjárás jelentések értelmezése kapcsán egyértelmű, hogy a légkör földrajzra emelte föl a természetföldrajz szerepét. A pozitívumok mellett, azonban úgy gondolom – és ez negatívumként is felfogható, hogy összességében véve sokkal nagyobb mértékben hasznosíthatók a földrajzi ismeretek. A vetélkedők, és a hírműsorok emelkednek ki, viszont az 50 %-ot ezeknél sem haladja meg a válaszadók aránya. Az alacsony arányok valószínűleg abból adódnak, hogy nem gondolták át kellőképpen a válaszokat. Van azonban

olyan témakör is, amely esetében nem lehet azt mondani, hogy kis arányban választották (15. ábra).

15. ábra: A térképészeti ismeretek és a topográfia hasznossága
(Forrás: adatfelvétel alapján)

Ezen a diagramon a térképészeti ismeretek és a topográfiai ismeretek hasznosságát ábrázoltam. Látható, hogy ezek már nagyobb arányban szerepelnek. Érzik a tanulók, hogy az utazások, kirándulások alkalmával szükség van a tájékozódási képességre. Viszont felmerül bennem a kérdés az eredményeket figyelve, hogy vajon miért válnak el egymástól ennyire a térképészeti és a topográfiai ismeretek. Jóllehet, hogy a tájékozódási képesség fontos, viszont véleményem szerint épp annyira fontos a földrajzi helyek térképen való ismerete is. Az eredmény magyarázatára két dolog jutott eszembe. Az egyik, hogy a tanulók magát a tájékozódás képességét, és az ennek fejlesztéséhez, tökéletesítéséhez szükséges térképészeti ismereteket fontosabbnak tartják, mint az objektumok térképen való helyének ismeretét. Másrészt pedig lehetségesnek tartom, hogy esetleg magukkal a fogalmakkal nem voltak tisztában, és a térképészeti ismeretek során már gondoltak a topográfiai tartalmakra. Ide vonatkozólag érdekességgént tettem be még egy diagramot (16. ábra).

16. ábra: A környezetvédelem hasznossága
(Forrás: adatfelvétel alapján)

Látható, hogy a környezetvédelem hasznosíthatóságát illetően a ház körüli munka szerepel az első helyen. Meglepő volt számomra ez az eredmény, de ugyanakkor értékelendő. Ezek szerint beigazolódni látszik az az elvárás, miszerint a földrajzoktatás egyik fő feladata a tanulóknál a környezettudatos gondolkodásmód és magatartás kialakítása. Dicsérendő, hogy a diákok figyelnek környezetükre a mindennapjaikban, viszont azt is ki kell emelni, hogy van még mit fejleszteni ezen a kompetencián, hiszen az utazások, kirándulások kapcsán kicsi ez az arány (18. táblázat).

Tartalmi és fejlesztési követelmények	A földrajz szerepe a teljesítésében
Hazánk természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőinek megismerése	2,26
A világ természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőinek megismerése	2,15
A mindennapi életben felhasználható ismeretek közvetítése	2,15
A nemzeti és az európai identitástudat alakítása	1,74
A más kultúrák, életmódok toleráns elfogadása	1,94
Önálló gondolkodás, véleményalkotás fejlesztése	2,12
A felelős környezeti magatartás kialakítása	2,29

18. táblázat: A földrajz szerepe a készségek kialakításában
(Forrás: adatfelvétel alapján)

Végül a 6. kérdés eredményeit illesztettem be, ami a készségekre vonatkozik. Három választási lehetőség volt: nem fontos, jelentős, nagyon jelentős. Számokkal jelöltem a válaszokat, melyek átlagaként a táblázatban látható eredmények jöttek ki. Kerekítve az értékeket azt lehet mondani, hogy ezeknek a készségeknek a fejlesztésében jelentős szerepe van a földrajznak. Ezek a készségek, mint fejlesztendő kompetenciák, szerepelnek a

tantervekben is. A tantervi tartalmak szempontjából nem tartom most feladatommak a megfogalmazott célok elemzését, bemutatását, a táblázatot csak szemléltetésképp raktam be, illetve kapcsolódásképp az utolsó diagramhoz.

IV. 3. A vizsgálatok eredményeinek összefoglalása

A legfőbb különbség a két vizsgálat között, hogy az egyik esetben nemcsak az elvárásokra, hanem a tantervi tartalmakra is tudtam következtetni, míg a másik esetben a földrajz megítélésére és az iránta támasztott igényekre.

A műveltségi vetélkedő elemzését elvégezvén levonható a következtetés a földrajzról kialakított képre vonatkozóan. Természetesen, mint már említettem az eredmények nem reprezentatívak, hiszen túlzás lenne a vetélkedő szerkesztőinek véleményét a társadalom véleményének tekinteni, de jelen esetben mégis tekintsük úgy. Tehát a vetélkedő szerkesztői a társadalomnak azt a korosztályát képviselik, amely tagjai a régi típusú, szocialista tantervek alapján tanulták a földrajzt. Igen élesen kirajzolódik a kép, miszerint ők a regionális földrajzi tartalmú kérdéseket részesítik előnyben. Azokat, amelyek megválaszolhatók az adatszerű, lexikális tudásra épülő, bemagolható ismeretek segítségével is. Itt nyilvánvalóan meg kell említeni azt is, hogy általában az ilyen jellegű vetélkedők jórészt lexikális tudásra épülő kérdéseket tartalmaznak. De maradjunk a fentebb leírtaknál, és tekintsük ezt a vizsgálatot a társadalom idősebb korosztálya véleményének. Az általuk kialakított kép szerint tehát a földrajztudomány leginkább a regionális földrajzt jelenti. Ez a szocialista szellemű földrajzoktatás hagyatéka lehet, amikor az oktatás is a propaganda egyik eszköze volt. A tanterveket úgy állították össze, hogy azok elősegítsék a szocializmus nagyságának és hatékonyságának hangsúlyozását a kapitalista világgal szemben. Erre pedig leginkább azok az adatszerű ismeretek voltak alkalmasak, amelyekkel lehetővé vált a gazdaság sikerességének elhitése.

A kérdések vizsgálata során figyelembe vettem azt is, hogy tartalmilag mennyire vannak összhangban a tantervekkel. A kiemelt példánál is látható, hogy nagy arányban vannak olyanok, amelyek megválaszolásához az iskolában tanultak nem elegendők. Itt megint csak figyelembe kell venni a műveltségi vetélkedők sajátosságát. Általában ezek célja nem a tananyag kikérdezése, hanem a szórakoztatás mellett az ismeretterjesztés, és az emberek mélyebb, szerteágazóbb tudásának tesztelése.

A kérdőíves vizsgálat eredményeinek köszönhetően kialakult egy, a fiatalabb korosztály véleményét tükrözi kép is. Ez sem tekinthető teljes egészében véve egy reprezentatív eredménynek, viszont sokkal teljesebb következtetések vonhatók le, mint a vetélkedő esetében. Ez tehát a fiatalabb, már az új tantervek alapján tanult korosztály véleményére enged következtetni. A kérdőív kérdéseinek sajátosságaiból adódik, hogy a földrajz megítélése, és a belső tartalmaihoz való viszony rajzolódik ki. A tartervi tartalmakhoz a megfogalmazható javaslatokon keresztül kapcsolódik.

Nézzük először a földrajz helyét. A tanulók számára problémát jelentett a tudományterületi besorolás. A középiskolában töltött kétévnyi földrajztanulás után a kapott ismeretek alapján nem érzik, és nem tudják megfelelően beleilleszteni a tudományok rendszerébe. A többi tantárgy között a hasznosság szempontjából a középmezőnyben, a továbbtanulás szempontjából a sor végén szerepel. Integratív jellegét tekintve megint csak azt lehet mondani, mint amit a tudományterületi besorolásnál. Nem érzik át kellőképpen ezt a jellegét, nem látják megfelelő mértékben a kapcsolatot. A belső tartalmakat tekintve az ellenkezője rajzolódott ki annak, amit a vetélkedő kapcsán feltételeztem. Az általános társadalomföldrajzi tartalmak alacsony arányát a tantervi tartalmakkal magyaráztam, vagyis azzal, hogy ezen ismeretek tanítása korai a 10. osztályban az életkori sajátosságok miatt, így kevésbé is tartják érdekesnek, fontosnak őket. Viszont a kérdőíves vizsgálat eredményeit összegezve éppen azt kaptam, hogy pont ez az egyik témakör, amit hasznosabbnak tartanak, és ami iránt nagyobb lenne az igényük. Emellett többet szeretnének még tanulni a regionális gazdaságföldrajzról, a környezetvédelemről, térképészeti ismeretekről és Magyarország földrajzáról. Azért csak felsorolásszerűen írom a következtetéseket, mert a következő egységben még visszatérek rájuk.

Szeretnék még szólni a földrajz más tantárgyakkal való kapcsolatáról. A kérdőíves felmérés kitöltői legnagyobb mértékben a történelemmel találták meg a kapcsolatot. Ezen a ponton véleményem szerint összekapcsolható a két elemzés, ugyanis a műveltségi vetélkedő esetében nagy szerepe van a történelmi tartalmú kérdéseknek, ami szintén a kapcsolódási pontot jelzi. Az összes kérdés közel 10 %-a megválaszolható lenne csupán a történelmi tudás segítségével is. Elsőre kicsinek tűnhet ez az arány, de úgy gondolom, hogy mindenképp említést érdemel. A középiskolai tananyagot figyelembe véve valóban a történelemmel való kapcsolat a legerősebb. A történelmi folyamatokat földrajzi tényezők is alakítják, gondoljunk csak arra, hogy egy-egy nagyobb éhínség, népességnövekedés- vagy fogyás, népvándorlás vagy egy háború alakulásának esetében mekkora szerepe lehetett például az éghajlatnak, időjárási változásoknak, természetföldrajzi adottságoknak, de számos példát lehetne még

hozni. A történelem mellett megemlíteném a turizmusföldrajz szerepét is, ami a tantervekben szereplő témakörök szempontjából nem fontos, de mégis csak a kérdések 17 %-a megválaszolható lenne turisztikai ismeretek segítségével. Ilyen volt például mikor arra kérdeztek rá, hogy egy múzeum, szórakozó negyed, sugárút, kikötő, repülőtér vagy nemzeti park mely településhez vagy országhoz köthető. Az általános és középiskolában nincs erre külön tantárgy, esetleg érdekességként említik a tanárok, vagy bármely tantárgy által érintett témakör alapján kerülnek a felszínre ezek az ismeretek. A vetélkedő kérdéseinek egyéb sajátosságai kapcsán kiemelendő még a topográfiai tartalmúak nagy aránya. Ilyen kérdések voltak az országok, megyék, fővárosok, megyeszékhelyek, egyéb települések, hegységek fekvésére, a határ mentiségre, folyók torkolatvidékére, tengerek, tavak elhelyezkedésére stb. vonatkozó. Tehát számos esetben szükség volt arra, hogy a játékos előhívja és átlássa a területre vonatkozó térképet. A térkép a földrajz elengedhetetlen eszköze. Igen nehéz lenne a nélkül átadni az ismereteket a diákoknak, hogy közben a tanárok a szóban forgó terület elhelyezkedését, határát, más területhez való viszonyát ne mutatnák meg. Éppen ezért amióta csak létezik földrajztanítás a legalapvetőbb módszertani elem a térképhasználat. A topográfiai alapkövetelményt a Nemzeti alaptanterv is lefekteti, de a középiskolák esetében sokkal egyértelműbb ez az egységes érettségi követelményrendszerben. A kérdőíves felmérést a témakörök hasznosságával tudom ide kapcsolni. Egyrészt a műveltségi vetélkedők, rejtvények megoldásához a topográfiát a kitöltők 50 %-a vélte hasznosíthatónak, és hasonló az arány a témakör hétköznapi életben való hasznossága szerint is. Már írtam korábban, hogy alacsonynak tartom ezt az arányt, amit továbbra is így gondolok.

Röviden azt lehet mondani, hogy a társadalom két korosztályának földrajzról alkotott képe különbözik, mást tartanak fontosnak, érdekesnek és hasznosnak, mások az igények.

IV. 4. Javaslatok a tantervi tartalmak megújítására

Az elemzések lezárásaként szeretnék néhány javaslatot megfogalmazni, amelyek talán javíthatnák a földrajz tantárgy helyzetét. A kérdőíves felmérés eredményei késztettek ezek átgondolására.

A legelső kérdésnél kiderült, hogy a földrajzot nem tudják behelyezni megfelelően a diákok a tudományok rendszerébe. Szinte mindenki besorolta a természettudományok közé, ami bizonyára kapásból eszükbe jutott, hiszen az iskolai tantárgyakat tekintve ezek közé soroljuk a földrajzot. Kevesebb volt azok aránya, akik a földtudományok közé sorolták,

illetve, aki meg is tette ezt, nem feltétlenül vette figyelembe, hogy ez a természettudományok közé tartozik. Jóval kevesebben voltak viszont azok, akik a társadalomtudományok közé sorolták, valamint együtt kezelték a természettudományokkal. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a 10. osztályos tankönyv címe – általános társadalomföldrajz -, és az ide tartozó ismeretek súlya kevés ahhoz, hogy tudatosuljon a tanulóknál az, hogy a földrajz a társadalomtudományok része is. Ha ez nem történik meg a közoktatásban eltöltött idő alatt, nem valószínű, hogy később meg fog (kivéve például, akik ezen a területen tanulnak tovább), aminek következtében a társadalom felnőtt korosztálya nem fogja tudni megfelelően elhelyezni a földrajzt. Ennek elkerülésére célszerű lenne a földrajztanároknak egy olyan bevezető órát tartani, amelyen a tanulókkal közösen megbeszéljük, átgondoljuk, hogy mi is a földrajz, mennyi mindennel foglalkozik, és hol a helye a tudományok rendszerében. A tanárok viszont többnyire a tantervekben leírtakat követik, és azt tapasztaltam, hogy ettől nem térnek el az idő szűkössége és a tananyag feszített tempója miatt. A 2003-ban kiadott kerettantervekben nem szerepel ilyen bevezető egység előírása, és a 2012-esben sem (Kerettantervek 2012). Ezért lenne szerencsés, ha bekerülne ez az elem is a tantervekbe, mint feldolgozandó tananyag.

A földrajz a többi tantárgy között a továbbtanulás szempontjából 7. helyen, a hétköznapi életben való hasznosság szerint pedig az 5. helyen szerepel, vagyis azt lehet mondani, hogy alacsony a presztízse. Elsősorban a továbbtanulás szempontjából kellene ezen javítani. A többi természettudományos tantárgynál ugyan előnyösebb a helyzete, leszámítva a biológiát. A biológia előnyösebb helyzetét az adja, hogy jóval több olyan szak van, amihez beszámítható a felvételi során, illetve kötelező érettségi tárgy. A földrajz esetében azonban ez nem így van. Elég ellentmondásos már az is, hogy ahhoz, hogy valaki bekerüljön földrajz szakra, nem kell kötelezően érettségiznie földrajzból nem csak emelt szinten, de még középszinten sem. Tehát nincs egy olyan bemeneti követelmény, ami összefogná, rendszerezné, egységében számon kérné az illető tudását. Helyette elegendő a történelem, matematika vagy idegen nyelv eredményét beszámítani. Mindenképpen kötelező érettségi tárggyá kellene tenni a szakhoz való bekerüléshez. Emellett pedig fontosnak tartanám több szak esetében is beszámítható érettségi tantárggyá tenni. Jelenleg beszámítható a földrajz, földtudományi, környezettan, történelem, agrárszakokhoz, de csak, mint választható tárgy.. Vannak viszont olyan területek is, ahol a képzés során előkerülnek földrajzos ismereteket tartalmazó kurzusok, és ahová nyugodtan választható tárgyként írhatnák elő a földrajzt. Például a turizmus vendéglátásra – ami igen divatos manapság-, és az erdőmérnöki szakra gondolok (Felsőoktatási felvételi tájékoztató 2011). Mint említettem, a földrajz a többi természettudományos tárgynál nagyobb népszerűségnek örvend, ami elsősorban az

előrehozott érettségi vizsga lehetőségének köszönhető. Valóban nagy könnyebbség a diákoknak, hogy a 12. osztály végén elkövetkező megmérettetés terhének egy részét leveszi a vállukról ez a lehetőség. Mivel a kötelező érettségi tárgyak mellett kell egy szabadon választható érettségi tárgyból is vizsgázni, és lehetőség van előrehozottan is, sokak választása esett a földrajzra. Persze adódtak olyanok is, akik azért választották, mert tényleg szeretik és a továbbtanuláshoz is beszámították, viszont az ő arányuk kisebb. Felmerül bennem a kérdés, hogy vajon hogy alakul a földrajz helyzete, ha már csak idegen nyelvből és informatikából lehet előrehozott vizsgát tenni? Sajnos bizonyára romlani fog. A helyzetet pedig tovább súlyosbíthatja, ha bevezetik, hogy a természettudományos tárgyak egyikéből kötelező érettségi tételét, amik közé lehetséges, hogy nem fog beletartozni a földrajz. Ezek nem tantervi reformok, de fontosnak tartottam leírni, mivel nagyban befolyásolják a földrajz presztízsének változását.

Az eredményeket vizsgálva megállapítható, hogy nem látják a diákok kellő mértékben a földrajz szerteágazóságát. Ezt bizonyítják azok az ábrák, amelyek a földrajz más tárgyaknál való hasznosságát szemléltetik. A történelemmel találják meg leginkább a kapcsolatot, ami mindenképpen pozitívum. Viszont a többi tantárgy esetében alacsonynak tartom az arányt, amiből arra következtetek, hogy nincsenek teljesen tisztában a földrajz integráló jellegével. Ugyancsak ezt támasztja alá a 7. kérdés is, amelynél mindössze 35 % gondolt arra, hogy más tantárgyak is lehetnek a földrajzos ismeretek forrásai. Ezt azért tartom hátránynak, mert így nagyon elhatárolhatják egymástól a tantárgyakat. Ha látják, és tisztában vannak a tantárgyakhoz tartozó ismeretek közötti átfedésekkel, összefüggésekkel, akkor hatékonyabban tudnak tanulni, teljesíteni az érettségi vizsgán, szélesebb műveltségképre tehetnek szert és esetleg az életben is könnyebben boldogulhatnak. Ezért fontos a földrajz integráló jellegének erősítése, amihez megint csak a tanárok, és az ő munkájukat meghatározó tantervek kellenek. Úgy gondolom, hogy az oktatásra fordítható időkeret szűkössége mellett is kell, hogy legyen egy-két perc, amikor jelezni lehet az összefüggéseket. A 2003-as kerettantervekben – amely alapján a megkérdezettek is tanultak – nem szerepeltek még a kapcsolódási pontok. Az idén születő tantervben viszont már igen. Az előírt témákat táblázatos formában jeleníti meg, és az ismeretekkel párhuzamosan külön oszlopban szerepelnek a kapcsolódási pontok. Például a csillagászati ismeretek fejlődése, a világképek, bolygómozgások mellett szerepelnek a fizikánál a bolygómozgás törvényei, a történelemből az ó- és középkor tudományos gondolkodása (Kerettantervek 2012). Ezek a kapcsolódási pontok a jövőben segíteni fogják a pedagógusokat abban, hogy jelezzék a diákoknak a földrajz más tantárgyakkal való

kapcsolatát, integráló jellegét, és ezzel kialakítsák a különböző tudományokhoz tartozó ismeretek párhuzamos, illetve együtt kezelését.

A tantervi tartalmak szempontjából a földrajzon belüli témakörökre vonatkozó kérdések a legárukodóbbak. Ezek alapján kirajzolódott, hogy a diákok mit tartanak hasznosabbnak, fontosabbnak, érdekesebbnek, és mi az, amiről többet tanulnának. Természetesen a kitöltők már nem fogják újra járni a 9-10. osztályt, így ha születik is valamilyen változás a tartalmakat illetően, őket már nem fogja érinteni. A kérdés az, hogy szükség van a tantervi tartalmak módosítására. Úgy gondolom, hogy igen. Ezt a kérdőív eredményeivel tudom alátámasztani. Látható a szemléltetesképp használt diagramok segítségével, hogy a diákok érdeklődése eltolódott a térképészeti ismeretek, az általános társadalomföldrajz, a regionális gazdaságföldrajz, a Magyarország földrajza és a környezetvédelem irányába, amelyek valóban hasznos témák. Viszont még véletlenül sem szabad azt feltételezni, hogy az általános természetföldrajzos ismeretekre ne lenne szükség, csak azt, hogy a diákok nem támasztanak ezek iránt jelentősebb igényt, viszont a kapott anyagmennyiséggel többnyire elégedettek. A tantervi tartalmakat úgy kellene módosítani, hogy a preferált témakörök nagyobb súlyt kapjanak. A földrajzra fordítható időkeretet bizonyára nem lehet növelni, így a kedvelt témakörök arányát a kevésbé hasznosnak tartottak rovására kellene gyarapítani. Újból felteszem a kérdést: Szükség lehet erre a módosításra? A válaszom megint csak az, hogy igen. Gondoljunk bele abba, mennyivel nagyobb kedvvel tanulunk valamit, ha az érdekel is. A kérdőív eredményét, a tanulók véleményét tekintsük igénynek. Ha figyelembe vesszük, illetve a tantervkészítők figyelembe veszik ezeket az igényeket, növekedhet a földrajz presztízse. Ha a tanulók olyan tanterv alapján tanulják a földrajzot, amely nagyobb hangsúlyt fektet az általuk érdekesebbnek, hasznosabbnak vélt ismeretekre, közülük többen meg is szerethetik. Többen lehetnek, akik „szerelemből” érettségiznek belőle, így, ha kikerül az előrehozottan választható tárgyak köréből, kisebb mértékű lehet azon diákok számának a csökkenése, akik vizsgáznak belőle.

Röviden azt tudom mondani, hogy ezeket az adalékokat gondoljuk át és fontoljuk meg. Érdemes lenne a megfogalmazott javaslatok irányába elmozdulni, illetve ezek mellett újakat megfogalmazni, és komolyan megcélozni a földrajz, mint iskolai tantárgy helyzetének javítását.

V. Összegzés

Dolgozatom végén szeretnék a bevezetőben felvetett hipotézisekre reagálni. A szakirodalmi áttekintést, és a vizsgálatokat elvégezve úgy érzem, hogy közelebb kerültem a témához, kialakult bennem egy kép, és ha nem is teljes egészében, de sikerült választ adni a felmerülő kérdésekre.

Ahogy áttekintettem földrajzoktatásunk történetét, megbizonyosodtam az első feltételezésemről, miszerint mindig is akadtak problémák. Ténylegesen az I. Ratio Educationis nyomán vált iskolai tantárggyá a földrajz, amikor véleményem szerint még kedvező helyzetben volt. Ezt részben politikai elveknek köszönhette, ugyanis az oktatásnak birodalomhű állampolgárok nevelését kellett megcéloznia. Ezután egy folyamatosan hanyatló szakasz következett, gondoljunk csak a XIX-XX. század fordulójára, amikor a kor tudósai is felemelték hangjukat az óraszámcsökkentés vagy a földrajzi műveltség hanyatlása ellen. A mélypontot a Wlassics Gyula miniszterelnöksége alatt 1899-ben bevezetett tarterv jelentette. Óraszámok szempontjából a legkedvezőbb helyzetben az 1950-es tanterv szerint volt, azonban a teljesíthetetlen tananyagmennyiség miatt megint csak szükség volt egy reformra. Hiába az 1962-es reformtanterv, vagy az 1978-as központi tanterv, kérdések, problémák továbbra is akadtak. Ebből kifolyólag véleményem szerint elég sűrűn született módosítás vagy új dokumentum – hasonlóan a mai történésekhez – anélkül, hogy hosszútávra szóló, minden szempontnak megfelelő, hatékony tervezetet dolgoztak volna ki.

Második feltevésemet egyrészt alátámasztották az áttekintett kérdőíves felmérések. A földrajz presztízsvesztesége köszönhető az óraszámok mennyiségének, a tananyag elrendezésének és tartalmának. A heti 1,5-2 óra kevésnek, a tananyag soknak, az elrendezés nem megfelelőnek bizonyul. A földrajz közepes helyen áll más tárgyakhoz viszonyítva, ami nem feltétlenül rossz, ha arra gondolunk, hogy nem is kötelező érettségi tantárgy. Az biztos, hogy az előrehozott érettségi vizsga valamelyest kedvezett megítélésének, és többeket az órai kereteken kívüli tanulására sarkallt, bár sajnos inkább azért, mert könnyűnek és jól tanulhatónak tartják. Ha azonban kikerül az előrehozottan választható érettségi tárgyak köréből, helyzete valószínűleg romlani fog. Az pedig még a jövő zenéje, hogy mi lesz a sorsa, ha bevezetik a kötelező természettudományos érettségit, és nem szerepel ezek között.

A harmadik állításom – nincs reális kép a földrajzról – több elemből áll. Arra a feltevésre, hogy az emberek egy része tisztában van-e a földrajz tárgyával, a műveltségi vetélkedő kérdései elemzésének eredményét tekintem válasznak. E szerint igaz a feltevésem, mert az

idősebb korosztály az adatszerű ismeretekből álló regionális földrajzot tekinti földrajznak. Azt, hogy a diákok nem érzik kellőképpen integráló jellegét, és hasznosságát a kérdőíves felmérés eredményeivel tudom alátámasztani. Szükség lenne a tantárgyak közötti kapcsolat és a földrajz valamennyi témakörének erősítésére. A történelmet leszámítva kis mértékben látják a kapcsolatot más tárgyakkal, ami pedig a tartalmakat illeti, az általános társadalomföldrajzi, térképészeti, környezetvédelmi ismereteket tartják hasznosnak, és kis arányban gondolnak arra, hogy például az általános természetföldrajzi témakörök is ugyanúgy elengedhetetlenek.

Az utolsó feltételezésem alátámasztására szintén a kérdőíves felmérés alkalmas. Az előző bekezdésben leírtam, hogy mit tartanak fontosnak a tanulók. Egyben ezek azok a témakörök, amelyekről többet szeretnének tanulni, és amelyeket ebből kifolyólag igényeknek is tekinthetünk. A tantervi tartalmakat áttanulmányozva megállapítható, hogy hiányzik az összhang, a tanulók nem kapják meg akkora mennyiségben a preferált ismereteket, amekkorában azt szeretnék. Éppen ezért gondolom azt, amit leírtam korábban is, de végezetül leírom még egyszer.

Érdemes lenne megfontolni, és figyelembe venni a földrajz iránt támasztott igényeket, és az eddigi vizsgálatok eredményeit adalékokként kezelni a tantervek összeállítása során annak érdekében, hogy javulhasson földrajzoktatásunk helyzete, a tárgy presztízse. Emellett az is egy szem előtt tartott cél lehetne, hogy azok, aki 40-50 év múlva tekintenek vissza a magyarországi földrajzoktatásra, ne azzal szembesüljenek, mint amivel a jelenlegi visszatekintések alkalmával szembesülhetünk.

VI. Felhasznált irodalom

- Babbie, Earl R. 2003: A társadalomtudományi kutatás módszertana. – Balassi Kiadó, Budapest, 683 p.
- Boros L. 1985: Földrajztanításunk gondjai. – Földrajztanítás XXVIII 5. pp. 154-155.
- Császár Zs. 2001: Kerettanterv szemléletváltással. – Acta Paedagogica 1. 1. pp. 2-7.
- Homoki E. – Sütő L. 2011: A Földrajz tantárgy megítélése – A hétköznapi földrajzelemek vizsgálata egy felmérés tükrében. – Földrajzi közlemények 135. 2. pp. 135-145.
- Horváth Zs. 1998: Háló és labirintus. – Educatio 1998/IV. pp. 641-656.
- Kelemen E. 1994: Tantervpolitika, tantervkészítés a 19-20. században. – Educatio 1994/III. pp. 389-404.
- Kerber Z. 2007: Vita a NAT 2003 felülvizsgálatáról. – Új Pedagógiai Szemle. 57. 5. pp. 31 – 43.
- Kerékgyártó Sándor (szerk.) 2011: Felsőoktatási felvételi tájékoztató – 2012 szeptemberében induló képzések érettségizetteknek. – Educatio Kht., Budapest, 2011. 872 p.
- Kormány Gy. 1979: A Magyar Tanácsköztársaság népiskolai földrajzi tantervezete. Földrajztanítás XXII. 3. pp. 65-69.
- Köves J. 1985: Az általános iskolai földrajztanítás 40 évének eredményei, problémái, emlékei. – Földrajztanítás XXVIII. 3. pp. 65-75.
- Makádi M. 2004: NAT-tól NAT-ig a kerettanterveken át (A tantervi változások hatása földrajzoktatásra). – Iskolakultúra 2004/11. pp. 98-109.
- Makádi M. 2005: Földönjáró – Módszertani kézikönyv 1. – Stiefel – Eurocart Kft., Budapest, 200 p.
- Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. 2005: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. – Osiris Kiadó, Budapest, 417 p.
- Michalkó G. 2011: Magyarország modern turizmusföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 288 p.
- Országos Pedagógiai Intézet Földrajz Tanszéke 1974: A földrajztanítás területén bevezetett módosítások tapasztalatai. – Földrajztanítás XVII. 4. pp. 97-105.
- Probáld F. 1999: A földrajztanítás Magyarországon. – In: Ütőné Visi J. (szerk.): Vizsgatárgyak, vizsgamodellek II. – OKI, Budapest, pp. 11-34.
- Probáld F. 2004: A földrajz helye a hazai oktatási rendszerben. – Iskolakultúra. 2004/11. pp. 78-83.

- Teperics K. 2011: Korszerű társadalom-földrajzi ismeretek a földrajzoktatásban. – Földrajzi Közlemények 135. 2. pp. 147-155.
- Udvarhelyi K. – Göcsei I. 1973: Az alsó – és középfokú földrajztanítás története Magyarországon. – Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 194 p.
- Ütőné Visi J. 1999: Földrajztanításunk egy felmérés tükrében. – In: Ütőné Visi J. (szerk.): Vizsgatárgyak, vizsgamodellek II. – OKI, Budapest, pp. 79-112.
- Ütőné Visi J. 2009: A földrajz tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai. – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. <http://www.ofi.hu/tudastar/tantargyak-helyzete/foldrajz-tantargy> 2012. 05. 20.
- Ütőné Visi J. 2011: Helyzetkép és lehetőség – A földrajzoktatásról egy felmérés tükrében. Földrajzi Közlemények 135. 2. pp. 115-123.
- Vass V. 2008: A Nemzeti alaptanterv implementációja http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_implement_090702.pdf 2012. 06. 20.
- A vizsgakövetelményhez kapcsolódó topográfiai fogalmak a közép- és emelt szintű vizsgákhoz 2012. http://dload.oktatas.educatio.hu/erettsegi/nyilvanos_anyagok_2013majus/foldrajz_topografia_fogalmak_2013maj.pdf 2012. 10. 20.
- Publikus érettségi statisztikák 2006-2012. <https://www.ketszintu.hu/publicstat.php> 2012. 10. 25.
- 130/1995. (X. 26.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500130.KOR 2012. 06. 20.
- 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0000028.OM&kif=feln%F5ttk%Epz%E9s 2012. 06. 20.
- 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf 2012. 06. 20.
- 10/2003. (IV. 28.) OM rendelet a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000 (IX. 21.) OM rendelet módosításáról <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/tantervek/oktatasi-miniszter-10> 2012. 06. 20.

202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700202.KOR 2012. 06. 20.

A kerettantervek kiadásáról és jóváhagyásáról szóló EMMI rendelet

<http://www.ofi.hu/kerettanterv-2012/kerettantervek> 2012. 10. 25.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Legyen_%C3%96n_is_milliomos! 2012. 06. 20.

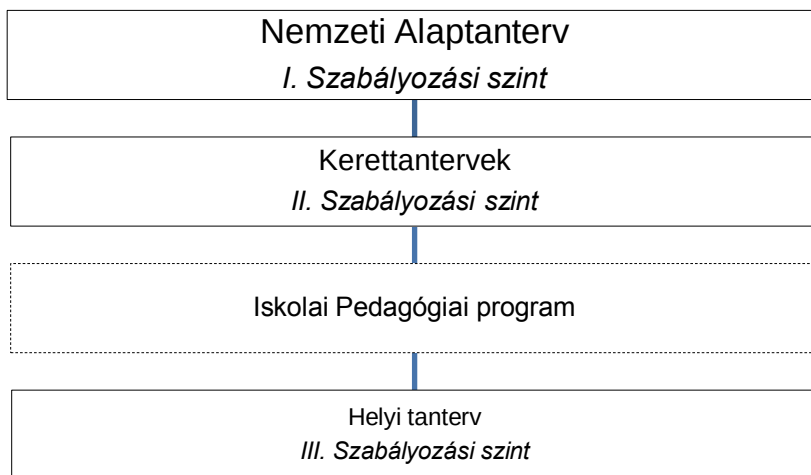
VII. Mellékletek

1. melléklet:

A tanterv bevezetésének éve	Az általános iskolai osztályok heti óraszámai						Gimnáziumi osztályok heti óraszámai				
	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összes	I.	II.	III.	IV.	Összes
1950.	3	4	4	3	-	14	3	3	3	-	9
1956.	2	2	3	2	2	11	2	3	2	-	7
1962.	Ki.	2	2	2	2	8	2	3	-	-	5
1965.	Ki.	2	2	2	2	8	2	2	2	-	6
1978.	Ki.	Ki.	2	2	2	6	3	2	-	-	5

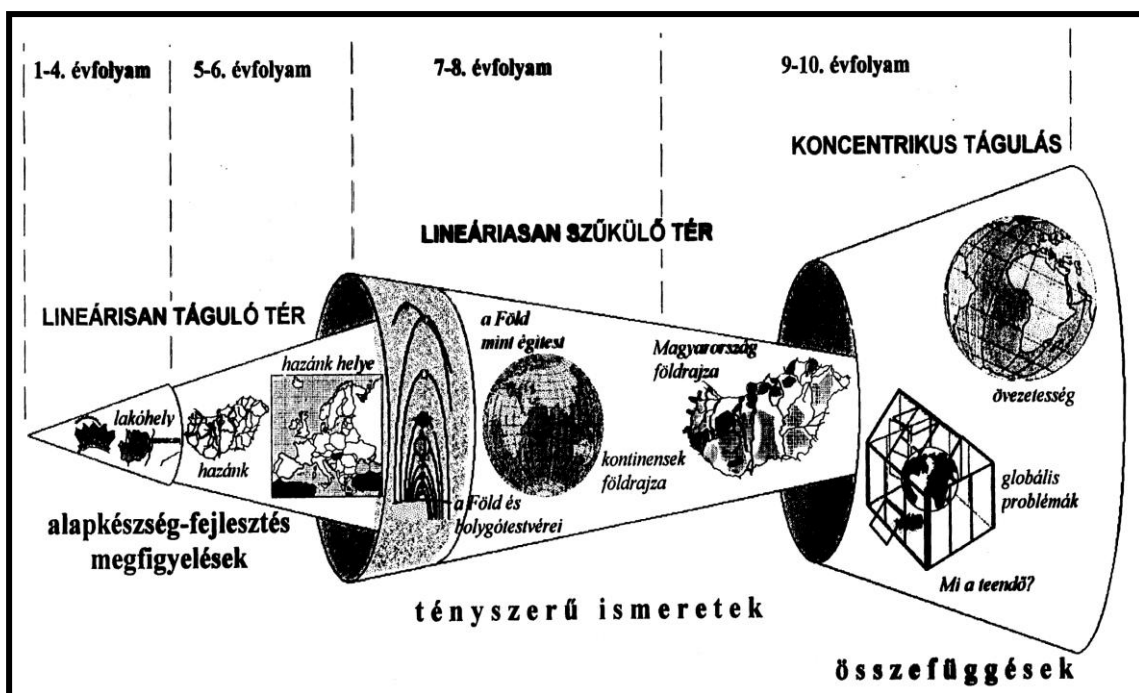
A földrajz óraszámainak változása 1950 és 1978 között
(Forrás: Probáld F. 1999 adatai alapján)

2. melléklet:

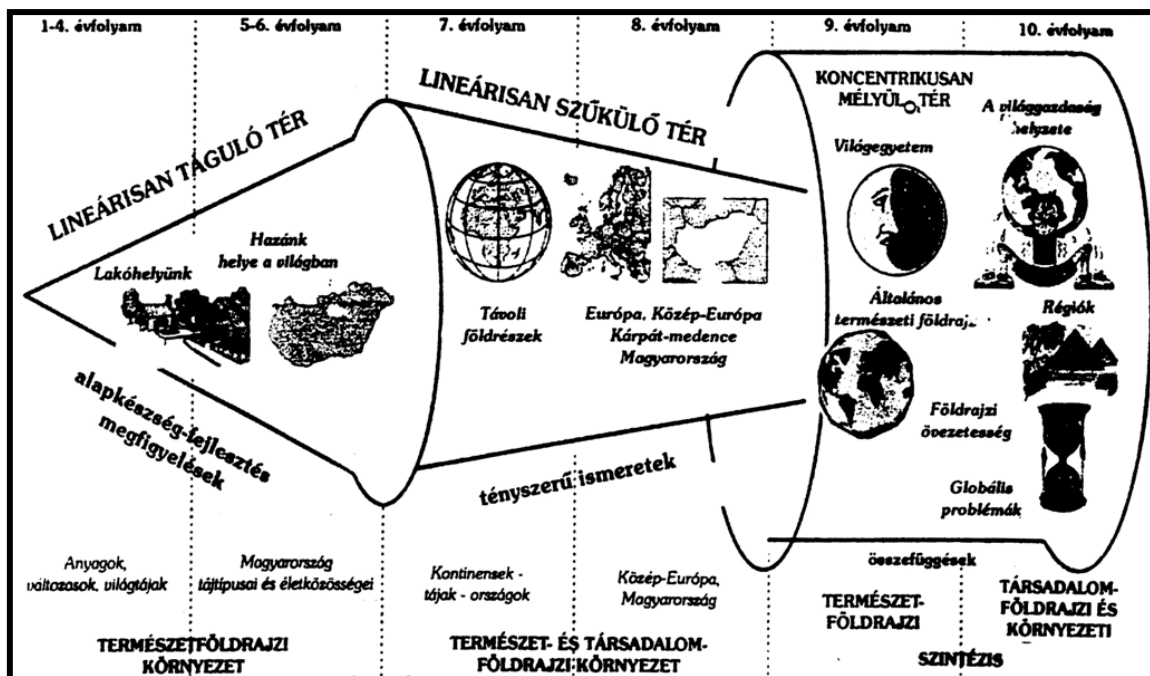
A háromszintű szabályozási rendszer
(Forrás: saját szerkesztés)

3. melléklet:

A térszemlélet fejlesztésének logikája a Nemzeti alaptanterv szerint
(Forrás: Makádi M. 2005)

4. melléklet:

A térszemlélet fejlesztésének logikája a kerettantervek szerint
(Forrás: Makádi M. 2005)

5. melléklet:

Műveltségi területek	1-4.	5-6.	7-8.	9-10.	11-12.
Magyar nyelv és irodalom	32-42.	17-24.	10-15.	10-15.	10
Élő idegen nyelv	2-6.	12-20.	12-20.	12-20.	13
Matematika	17-23.	15-20.	10-15.	10-15.	10
Ember és társadalom	4-8.	4-8.	10-15.	10-15.	9
Ember a természetben	4-8.	7-11.	15-20.	15-20.	10
Földünk – környezetünk	-	4-8.	4-8.	4-8.	-
Művészetek	10-18.	12-16.	8-15.	9-15.	5
Informatika	2-5.	4-8.	6-10.	6-10.	5
Életvitel és gyakorlati ismeretek	4-8.	4-9.	5-10.	5-10.	-
Testnevelés és sport	15-20.	11-15.	10-15.	9-15.	8

A műveltségi területekre fordítható időkeret a NAT-2003 alapján
(Forrás: a NAT 2003 adatai alapján)

6. melléklet:

	9. évfolyam	10. évfolyam	11. évfolyam	12. évfolyam
Gimnázium	2	2	-	-
Szakközépiskola	1	1	-	-

A földrajz középiskolai óraszámjai
(Forrás: A 2003-ban kiadott kerettanterv alapján)

7. melléklet:

9. évfolyam	10. évfolyam
Térképi ismeretek	A világ változó társadalmi-gazdasági képe
Kozmikus környezetünk	A világ gazdaságban különböző szerepet betöltő régiók, országcsoportok, országok
A geoszférák földrajza	
A földrajzi övezetesség	A globális problémák földrajzi vonatkozásai
Népesség-és településföldrajz	

A tananyag fő egységei
(Forrás: A 2003-ban kiadott kerettanterv alapján)

8. melléklet: Kérdőív

Kérdőív

Jász Erzsébet vagyok, a Debreceni Egyetem Tanári mesterszakának (Földrajz-történelem) I. évfolyamos hallgatója. Egy kérdőíves felmérést szeretnék elvégezni, amiből egy Tudományos Diákköri dolgozatot fogok elkészíteni. Ehhez szeretném a segítségedet kérni. A kérdőív kitöltése önkéntes alapon történik. Előre is köszönöm, hogy válaszadásoddal segíted a munkámat! ☺

1. Ebben a kérdésben arra vagyok kíváncsi, hogy mit gondolsz, mely tudományterülethez/tudományterületekhez tartozik a földrajz. Kérlek, tegyél X jelet az általad választott terület melletti rubrikába! (Többet is választhatsz.)

Tudományterület	Ide tartozik a földrajz
1. Társadalomtudományok	
2. Természettudományok	
3. Földtudományok	
4. Élettudományok	
5. Egyéb:.....	

2. Kérlek, rangsorold 1-9-ig a megadott szempontok szerint a felsorolt tantárgyakat. Írd a tantárgyak melletti rubrikákba az általad adott helyezési számot! A legfontosabbat jelöld 1-es, a legkevésbé fontosat 9-es számmal!

Tantárgy	Továbbtanulás szem-pontjából	Hétköznapi életben való hasznosság szerint
1. Fizika		
2. Kémia		
3. Biológia		
4 Történelem		
5. Idegen nyelv		
6. Irodalom		
7. Matematika		
8. Informatika		
9. Földrajz		

3. Azt szeretném tudni, hogy szerinted mely témákkal kellene többet vagy kevesebbet foglalkozni a földrajzórán. Jelöld az egyes témákkal kapcsolatos véleményed a megfelelő rubrikába tett X jellel!

Témakör	Többet kellene róla tanítani	Kevesebbet kellene róla tanítani	Megfelelő, amit tanítunk róla
1. Térképészeti, tájékozódási ismeretek			
2. Topográfiai ismeretek			
3. Csillagászati ismeretek			
4. A közetburok földrajza			
5. A légkör földrajza, éghajlat			
6. A vízburok földrajza			
7. Regionális gazdaságföldrajz (országok, térségek gazdasági jellemzői)			
8. Általános társadalom földrajz (a világ általános társadalmi-gazdasági folyamatai)			
9. Magyarország földrajza			
10. Környezetvédelem			
11. Nincs ilyen			

4. Kérlek, tegyél X jelet abba a rubrikába, amelyben fel tudtad/tudod használni a földrajz órán megszerzett ismereteidet! (Többet is megjelölhetsz!)

Tantárgy neve	Fel tudtam használni a földrajzi ismereteket
1. Fizika	
2. Kémia	
3. Biológia	
4. Történelem	
5. Idegen nyelv	
6. Irodalom	
7. Matematika	
8. Informatika	
9. Művészettörténet	

Írd be az üres négyzetekbe a felhasználhatóság jelentősége szerinti sorrendben a táblázatban található tantárgyak közül a szerinted leginkább szóba jöhető 3 tantárgy sorszámát: ☐ ☐ ☐

5. Kérlek, tegyél X jelet annak a témakörnek a neve után álló rubrikába, amelyet a mindennapi élet szempontjából fontosnak, jól használhatónak tartasz! (Többet is megjelölhetsz!)

Témakör	A mindennapi életben jól felhasználható ismeretek
1. Térképészeti, tájékozódási ismeretek	
2. Topográfiai ismeretek	
3. Csillagászati ismeretek	
4. A közburok földrajza	
5. A légkör földrajza, éghajlat	
6. A vízburok földrajza	
7. Regionális gazdaságföldrajz (országok, térségek gazdasági jellemzői)	
8. Általános társadalom földrajz (a világ általános társadalmi-gazdasági folyamatai)	
9. Magyarország földrajza	
10. Környezetvédelem	
11. Nincs ilyen	

Írd be az üres négyzetekbe a felhasználhatóság jelentősége szerinti sorrendben a táblázatban található témák közül a szerinted leginkább szóba jöhető 3 téma sorszámát: ☐ ☐ ☐

6. Ebben a kérdésben azt szeretném megtudni, mennyire tartod fontosnak a földrajz szerepét az egyes felsorolt témák tanításában, az alábbi készségek, attitűdök kialakításában? Tegyél X jelet a szerinted megfelelő rubrikába!

Tartalmi és fejlesztési követelmények	A földrajz szerepe a teljesítésében		
	nem fontos	jelentős	nagyon jelentős
Hazánk természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőinek megismerése			
A világ természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőinek megismerése			
A mindennapi életben felhasználható ismeretek közvetítése			
A nemzeti és az európai identitástudat alakítása			
A más kultúrák, életmódok toleráns elfogadása			
Önálló gondolkodás, véleményalkotás fejlesztése			
A felelős környezeti magatartás kialakítása			

7. A következő kérdésben arra vagyok kíváncsi, hogy a tanórán kívül honnan szerezted földrajzi ismereteidet. Kérlek, tegyél X jelet a megfelelő rubrikába!

Tevékenység	Szerzek ismereteket
1. Kirándulás, túrázás, utazás	
2. Média (Hírműsorok, időjárás jelentés stb.)	
3. Ismeretterjesztő műsorok, magazinok	
4. Internet	
5. Más tanórák	
6. Család, barátok, ismerősök elbeszélése	
7. Hobbi	
8. Egyéb:	

8. Ebben a kérdésben arra vagyok kíváncsi, hogy a földrajz különböző témáinak tanulása során megszerzett ismereteidet a mindennapi élet mely területein tudod/tudtad felhasználni. Kérlek, tegyél X jelet az egyes témákhoz kapcsolódó felhasználási lehetőségekhez! (Egy-egy sorba vagy oszlopba több X jelet is tehetsz!)

	Térképészeti, tájékozódási ismeretek	Topográfiai ismeretek	Csillagászati ismeretek	A közetburok földrajza	A légkör földrajza. Éghajlat	A vízburok földrajza	Regionális gazdaság-földrajz ^x	Általános társadalom földrajz ^{xx}	Magyarország földrajza	Környezet-védelem ¹
Utazás, hosszabb szabadság megtervezése										
Műveltségi vetélkedők, rejtvények										
Hírműsorokban, újságokban közölt információk megértése										
Kirándulás, túrázás során										
Időjárásjelentés értelmezése										
Ház körüli munka										
Hobbi										
Pályaválasztás										
Sehol sem										

^x Regionális gazdaságföldrajz: országok, térségek gazdasági jellemzői

^{xx} Általános társadalomföldrajz: a világ általános társadalmi-gazdasági folyamatai

¹ A geoszférákat veszélyeztető környezeti problémák

Köszönöm, hogy kitöltötted!

VIII. Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A csoportosítás során alkalmazott kategóriák.....	20
2. táblázat: Példa a be nem sorolható kérdésekre.....	21
1. ábra: A kérdések fő csoportok közötti megoszlása	22
2. ábra: A regionális földrajzi tartalmú kérdések megoszlása	22
3. táblázat: A kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása	23
3. ábra: A kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása.....	24
4. táblázat: 2. nehézségi szintű kérdés.....	24
4. ábra: Az Európára vonatkozó kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása	25
5. ábra: A Magyarországra vonatkozó kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása.....	26
5. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés.....	26
6. táblázat: 5. nehézségi szintű kérdés.....	26
7. táblázat: 10. nehézségi szintű kérdés	27
8. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés.....	27
9. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés.....	28
10. táblázat: 10. nehézségi szintű kérdés	28
6. ábra: Az általános társadalomföldrajzra vonatkozó kérdések nehézségi szintenkénti megoszlása	29
11. táblázat: 3. nehézségi szintű kérdés.....	30
12. táblázat: 10. nehézségi szintű kérdés	30
7. ábra: A tudományterületi besorolás eredménye %-ban kifejezve	32
13. táblázat: A tantárgyak helyezésének átlaga.....	34
8. ábra: A földrajz hasznosíthatósága	9. ábra: A tantárgyak helyezése.....
14. táblázat : A földrajzi ismeretek egyéb forrása	10. ábra: A földrajzi ismeretek egyéb forrása
	36
11. ábra : A témakörök iránti igény I.	12. ábra: A témakörök iránti igény II.....
	37
13. ábra: A témakörök hétköznapi életben való hasznossága	38
15. táblázat: A térképészeti ismeretek iránti igény és a hasznosság	39
16. táblázat: A regionális gazdaságföldrajzi ismeretek iránti igény és a hasznosság.....	39
17. táblázat: A közbürokok földrajza iránti igény és a hasznosság	39
14. ábra: Az általános természet-, társadalomföldrajzi és a regionális gazdaságföldrajzi.....	41
15. ábra: A térképészeti ismeretek és a topográfia hasznossága	42
16. ábra: A környezetvédelem hasznossága.....	43
18. táblázat: A földrajz szerepe a készségek kialakításában.....	43

A dolgozat elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024. számú projekt támogatta.